

**ANNEME MEKTUP
ANILARLA SARMAŞ DOLAŞ-YA DA YARIM YÜZYIL
SONRA ARTVİN**

Prof. Dr. Cemal MIHÇIOĞLU

Anneciğim,

Bu mektupta sana birkaç gün önce Nurten'le birlikte Artvin'e yaptığımız gezinin öyküsünü anlatmak istiyorum. Hopa'dan Kilis'e gitmek üzere 1941 yazında vapura binişimizi anımsarsın. Ben, bizi açıkta demirli Cumhuriyet vapuruna götüren kayıkçıların vapurun merdivenine yanaştırdıkları mavna dalgaların iniş çıkışıyla yükseltti değiştirirken, onların bağırışları çağırışları arasında, denize düşme tehlikesi geçirerek basamaklara adım atışımızı şimdi bile biraz ürpererek anımsıyorum. O günlerden bu yana kırk beş yıl geçmiş. Ulaşımın güç olduğu o yıllarda Artvin'e, Ardanuç'a, Şavşat'a, Yusufeli'ne yeniden gidebilmeyi düşlemek bile güçtü. Ancak son yıllarda üniversite giriş sınavlarının Artvin'de de yapılmaya başlaması üzerine, görevli olarak gidip bu arada çocukluğumun geçtiği yerleri de görmeyi düşündüm. Ancak iş güç arasında bu geziyle ilgili olarak girişimde bulunmayı her yıl unutup bu fırsatı birçok kez kaçırdım. Bu yıl daha uyanık davranıp gerekli başvuruda bulunarak sınav için Artvin'e gitmek istediğimi bildirdim. Nurten'in gezmeyi sevdiğini bildiğim için onu da götürmek istedim. Gezimiz Üniversitelerarası Öğrenci Seçme-Yerleştirme Merkezi ÖSYM'den 3 Nisan 1986 günü gelen bir yazı üzerine kesinleşti.

Biz Siyasal Bilgiler Okulu'nun 1948 çıkışlıları, arasıra sınıf toplantıları yaparız. Bu işlerin düzenlenmesiyle de son bir iki yıldır Ankara'da vali yardımcısı olan arkadaşımız Gültekin Güngör uğraşüyor. Nisan'ın dördünde kendisinden aldığım bir yazıda, son yıllarda genellikle yaptığımız gibi, bir sınıf arkadaşımızın sahibi olduğu Keykan Otelinde 11 Nisan Cuma akşamı hanımlarla birlikte yemekli bir toplantı yapılacağı bildirilerek katılıp katılamayacağımız soruluyordu. Gültekin'e yemeğe geleceğimizi bildirmek üzere telefon ettiğimde Nurten'le birlikte Artvin'e gideceğimizi de söyledim. Babamın öğretmenlik yaptığı, benim çocukluğumun geçtiği yerleri görmek istediğimden söz ettim. Arkadaşım hemen Artvin'e telefon açıp durumu valiye bildireceğini, bana da sonuçtan bilgi vereceğini söyledi. Bu arada Nurten, bana okullarının bağlı olduğu Altındağ Kaymakamlığının izin konusunda aşırı titizlik, hatta terslik gösterdiğini söylemişti. Ondan da söz ettiğimde, gülerek bunun bir sorun olmadığını karşılığını verip "o vermezse ben veririm" dedi. Biraz sonra beni arayıp Artvin valisinin

yerinde bulunmadığını öğrendiğini, döndüğünde kendisini araması için haber bıraktığını söyledi. Ayrıca Nurten'in izni için Alındağ Kaymakamıyla görüşmüş, Mülkiye'yi benden üç yıl sonra bitiren Kaymakam, "aramızda fazla yaş farkı yoktur, ama o Amme İdaresi Enstitüsünde Genel Müdürken benim hocam oldu" demişti.

Arkadaşım 7 Nisan Pazartesi günü yeniden telefon edip Artvin Valisinin kendisini aradığını, bizim için oranın en iyi oteli olan Karahan Otelinde iki kişilik bir oda ayırtıklarını, Ardanuz, Şavşat, Yusufeli gezileri için gerekli aracı sağlayacağını söyledi.

Biletlerle öbür görev belgelerini almak üzere 9 Nisan günü Ankara'dan epeyce uzakta bulunan ÖSYM'ye gittim. Trabzon'a benim için gidiş-dönüş uçak bileti almışlardı. Trabzon-Artvin arası ulaşım sorununu verdikleri ödenekle ben çözecektim. Uçak biletlerini Trabzon'a iki gidiş olarak değiştirmek istediğimi söylediğimde bunun ancak Başkanlığın uygun görmesiyle mümkün olabileceği karşılığını verdiler. Onun üzerine on yılı aşkın bir süredir yüzyüze görüşmediğimiz Başkan Altan Günalp'in bulunduğu bölüme gittim. Sekreteri kendisinin Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) toplantısı için ayrılmak üzere olduğunu, hemen görüşmemizi, beni beklediğini söyledi. Odasına girdiğimde Altan Günalp beni öylesine candan kucakladı ki, ben bile şaşım. Demek ki çok seviyormuş. Yıllar önce adı o dönemde ÜSYM olan bu kuruluşun Yönetim Kurulunda üç dört yıl birlikte çalışmıştık. Hiç gelmediğim, aramadığım için sitem ederek "buranın temelinde siz varsınız" dedi. Yine beni şaşırtarak, bizim emektar arabanın plaka numarasını bile söyledi. Mesnevi Sokağı üzerinde, köşede arabayı zaman zaman gördüğünü söylemesi üzerine "o sokakta bir evde oturuyoruz" dedim. "Gelincik Sokağındaki evden çıktınız mı?" diye sordu. İnsan başkalarının ilgisini, sevgisini ne denli çektiğini bazen bilemiyor. Birlikte çıkarken benim kendilerine çok yardımcı olabileceğimi, öğretici olacağımı, orada yapılacak çok iş olduğunu, boş zamanlarımda gelmemi söyledi. Sekreterinden bilet konusunda gerekenin yapılmasını, Artvin'e hemen telefon edip il sınav yöneticisi de olan Milli Eğitim Müdürüne geleceğimizi bildirmesini, bizimle özel olarak ilgilenmelerini söylemesini istedi. Ondan ayrıldıktan sonra bir süre bilet konusunda bu değişiklik isteğinden pek de mutlu olmadıklarını sezindiğim seyahat acentesine telefon eden sekreterinin odasında oturdum. Oradan bizim Arif Payaslıoğlu'ya uğradım. Arif'in orada yıllar öncesinden beri bir araştırma danışmanlığı görevi vardı. Yaklaşık iki yıl önce Orta Doğu Teknik Üniversitesindeki görevinden emekliliğini isteyerek ayrılan Arif İstanbul'a gitmiş, ancak bir süre sonra sıkılarak tek başına Ankara'ya, bu araştırmacılık işine dönmüş. Karşılaştığı bazı arkadaşlara "Cemal beni aramıyor" dediğini duymuş, ama buradan ayrılırken bana veda etmediği, gelişini haber vermediği için asıl onun beni araması gerektiğini düşünmüş, adresiyle telefon numarasını da bilmediğim için kendisini aramamıştım. Odasına uğradığımda kucaklaştık. Bu arada Altan Günalp'in Merkezi Sistemin dünü-bugünü konusunda bir rapor hazırlamasını istediğini, ancak onlardan kaynak istediğinde kendisine bir şey veremediklerini, bu arada tek kaynağın benim yazdıklarım olduğunu övgüyle söyledi. Böylece Altan Günalp'in "buranın temelinde siz varsınız" sözünü biraz da vurgulayarak söylemesinin nedenini daha iyi anlamış oldum. Bir süre sonra ayrılıp Fakülteye geldim.

10 Nisan günü Altan Günalp'in sekreteri olan hanım, bir arabayla, biri benim biri Nurten'in adına yazılı iki Ankara-Trabzon uçak bileti yolladı.

Çocuklara gerekenleri söyledikten sonra yol hazırlığımızı tamamlayıp onları öperek okula yolladıktan sonra, 17 Nisan Perşembe günü Ankara Garının bitişiğindeki Türk Hava Yolları Terminaline, oradan da otobüsle Esenboğa uçak alanına gittik. Ben

birkaç yıl önce İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde ders vermek için Trabzon'a küçük, pervaneli F-28 uçaklarıyla gider gelirdim. Bu kez çok daha büyük olan bir DC-9 jetiyle yolculuk edecektik. Biraz sonra havalanıp gökyüzüne tırmanmaya başladık. Aşağıdaki tarlalar küçülmeye, uçak bulutların arasına girmeye başladı. Hostes oparlörle kaptanın uçuş süresini bir saat on dakika olarak tahmin ettiğini, uçuş yüksekliğinin 8.200 metre olduğunu bildirdi. Sağımda, pencere kenarında oturan Nurten, uçağın sanki hareket etmiyormuş gibi bir duygu verdiğini söyledi. Biraz sonra bir servis arabasını iterek gelen hostesler, kahve, kaşarlı sandviç, üzümlü kek ikram ettiler. Çok geçmeden uçağın Trabzon'a doğru alçalmaya başladığını söyleyen hostes kemerlerin bağlanmasını istedi. Bir süreden beri Karadeniz kıyısını izleyerek doğuya doğru uçuyorduk. Eski alana bu büyüklükte uçaklar inemezdi. Hatta bir F-28 uçağı alana indikten sonra hızını alamayıp fındık ağaçlarının arasına dalmış, ondan sonra da güvenlik düşünceleriyle uçak seferleri kaldırılmıştı. Bu yüzden ben Trabzon'a daha önce on beş günde bir giderken ikinci yılda otobüsle ayda bir gidip on altı saat ders verdikten sonra dönmeye başladım. Şimdi ise alan uzatılmış, hem inişler kalkışlar daha güvenli kılınmış, hem de o yörenin hava ulaşım gereksinmesi daha iyi karşılanır duruma getirilmişti. Uçağın tekerlekleri alana değdiğinde saate baktım; on beş dakika daha erken, elli beş dakikada gelmiştik. Bu uçuş Nurten'in çok hoşuna gitmişti. Bu duyusunu daha sonra "rüya gibi" diyerek dile getirmişti.

Yolcuları Trabzon'a götüren araçtan otobüs terminalinin karşısında inip elimizde valimizle koştuk. Hopa'ya gitmek üzere olan bir minibüsün en arka sırasındaki boş yerlere oturup bir bayrak yarışındaymış gibi hızla yola çıktık. Rize'de inenler olacağını, önde yer açılacağını söylediler. Kıyıda yükselen yamaçlar yemyeşildi. Nurten sağdaki top top, bodur yeşil bitkilerin ne olduğunu sordu. Bunlar çay bahçeleri idi. Sağımızda çay bahçelerinin yanı sıra fındık bahçelerini de geride bırakarak, solumuzda Karadeniz, yola devam ediyorduk. Nurten'in dikkatini çingene pembesi renginde çiçekler çekti. Uçaktan bizimle birlikte inen Arhavili bir yolcu bunun "kumar çiçeği" olduğunu, bitkisinin gövdesinden çok iyi kâğıt yapılabildiğini söyledi. Geçtiğimiz kentlerin, kasabaların en büyük yapıları çay fabrikalarıydı. Bu arada Rize'nin doğusundaki Karadeniz kesiminde çay yetiştirilmeye 1960'lardan sonra başlanmış olduğunu öğrendik. Hopa'ya yaklaşırken önümüzde beliren bir minibüsün arkasında "Ardanuç Birlik" yazısını okuduğumda bir yakını görmüş gibi oldum. Şoförün yardımcısı o arabayla Artvin'e devam edebileceğimizi söyledi. Trabzon-Hopa arası dört saat sürdü. Hopa'da Ardanuçluların minibüsüne aktarma yapıp bir süre sonra Borçka yönünde yola çıktık. Minübüsün sahibi olan şoför, Yüksel adında, kırk beş yaşlarında bir Ardanuçlu, yardımcısı Naldöken Köyünden on yedi yaşında sevimli bir çocuktü. Nurten'le şoförün hemen arkasındaki koltuğa oturduk. Şoförün sağında saçları bembeyaz olmuş, genç görünümlü, Artvin'in bir köyünden yetişme bir banka müdürü oturuyordu. Önce şoföre Ardanuç'ta yıllar önce nakliyecilik yaptığını, iki kamyonu olduğunu duyduğum İsmet'i sordum. Okulda odacılık yapan Osman Usta'nın oğlu olan bu okul ya da mahalle arkadaşımız, babası bir gün kendisini "Osman Usta'nın çuçuli" diye severken görüldüğü için adı biz ilkokulun üçüncü sınıfındayken "Çuçul (Civciv) İsmet"e çıkan çocuktü. Şoför, İsmet'le küçük kardeşi İsmail Aydın'ın (ona da Çuçul İsmail diyorlarmış) iş yaşamında el ele verip zengin olduklarını söyledi. Şimdi Ankara'da oturuyor, Ordunun bütün hurda işlerini onlar yapıyorlarmış. Bu bilgiyi veren şoför Yavuz zırlılısını da onların söküp madeni parçaları eritilmek üzere Ereğli ya da Karabük'e onların taşıdığını, Ankara'daki bütün Artvinlilerin onları, özellikle bir gecede beş yüz bin, bir milyon lira harcayan İsmail'i hemen tanıyacıklarını söyledi. Dede Bey'in oğlu Fikret Alpaslan ise Ardanuç'ta kulüp işletiyormuş. Minibüs dağa çıkan asfalta tırmanırken sağımızda solumuzda Karadeniz kıyı şeridindeki kadar çok olmasa bile çay bahçeleri görüyordum.

Şoföre Çoruh vadisine ne zaman ineceğimizi sorduğumda "ilerdeki dağı aştıktan sonra" karşılığını verdi. Sonunda Çoruh kıyısına indik. Eskiden dağların yüksek yamaçlarından kıvrılarak, inip çıkarak geçen yol artık Çoruh kıyısını izliyordu. Bir aralık Artvin'de acur yetişip yetişmediğini sorduğumda Artvinli banka müdürü bu yörede acur yetişmediğini, kendisinin Artvin'in bir köyüne dışardan tohum getirttiğini söyledi. Ben de ona bizim 1936 yılında Kilis'ten bir posta paketi içinde getirttiğimiz tohumları Ardanuç'un Eşkinar köylülerine verdiğimizizi, hatta ilk yıl bilmedikleri için acurları yenmiyecek kadar büyüttüklerini, uyarımız üzerine daha sonra durumu düzelttiklerini söyledim.

Artvin'e yaklaşırken ortaokuldayken babamla Kuvvarshan'a yaptığımız bir geziyi anımsadım. O günlerde yol öylesine dardı ki atla güçlkle geçebiliyorduk. Şimdi o patikanın yerini geniş bir asfalt yol almıştı. Ben kartımın arkasında Ardanuç Lisesi Müdürü olduğunu bildiğim Naldöken köyünden Zeki Memioğlu'ya yarın ya da öbür gün günübürlüğüne Ardanuç'a geleceğimizi bildiren bir not yazıp kendisine iletilmek üzere minibüsün şoförüne verdim. Minibüs Artvin'e çıkmadan Ardanuç'a doğru yola devam edeceği için şoför bizi Artvin Ekspres'in bir minibüsüne bindirip ayrıldı. Biz Artvin'e doğru turmanışa geçtik. O yamaçlarda kırk beş yıl önce bizim Artvin'den ayrıldığımız sıralarda çok sayıda yeni dikilmiş akasya fidanı vardı. Sonraları "acaba o fidanlar büyümüş müdür?" diye kendi kendime çok düşünmüştüm. Bakım, oralar yeşil, ağaçlıklıydı, ancak ağaçlar akasya değildi. Refik Koraltan'ın valiliği sırasında yaptırdığı, sonradan onun adı verilen Koraltan Parkı ben ortaokuldayken akşamları herkesin gelip oturduğu, operlörlerinden güzel müzik yayını yapılan şirin bir parktı. Şimdi otomobil tamirhanelerinin bulunduğu bir yere dönüşmüş. Biz ayrıldığımızda 1500 olan il merkezi nüfusu bugün 18.700 olmuş. Yer çok dar, olanaklar da kısıtlı olduğu için halk başka yerlere göçüyormuş. Yalnız Bursa'da 250 bin dolayında Artvinli bulunduğunu söylediler. Erzurum'da da çok Artvinli varmış. Önce minibüsle ÖSYM Danışma Bürosunun bulunduğu aşağıda köprü başındaki kahvenin camına yapıştırılmış bir kartonda okuduğumuz Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü binasına gittik. Oradaki görevliler telefonla İl Sınav Yöneticisi olan Milli Eğitim Müdürü Hakkı Mezararkalı'yı aradılar. Milli Eğitim Müdürü bir süre sonra siyah bir resmi arabayla, yanında yardımcıları olduğu halde geldi. Bizi alıp vilayet konağının yakınındaki Karahan Oteline götürdü. Birlikte asansöre binip odamıza çıktık. Beşinci katın Çoruh'a bakan köşesinde yerleri duvardan duvara halı döşeli güzel bir odaydı. Ayrı bir oda görünümündeki bir köşesinde üç rahat koltuk vardı. Oturup birlikte kahve içtik. Erzurumlu olduğu görünüşünden de hemen anlaşılın Milli Eğitim Müdürü yemeğe otelin lokantasında misafiri olmamızı söylediye de kendisinin bizim konuğumuz olmasını dileyerek inip birlikte yemek yedik. Karahan Otelini Yusufelili bir elektronik mühendisi yaptırmış. Tümü altı katlı olan binanın zemin katında dükkânlar var. Onu izleyen iki katı iş hanı, onun üstündeki ayrı bir üslupla yapılmış olan dört kat ise otel. Kaloriferi, sürekli sıcak suyu var. Artvin'e böyle bir otelin yapılması gerçekten bir hizmet olmuş. Lokantası oldukça iyi çalışıyor. Artvin'in kuşkusuz en iyi lokantası. Hava serince olduğu için Nurten'in isteği üzerine ek battaniye getirtip yattık. Rahat bir uykudan, sabah erken otelin bitişiğindeki caminin güçlü operlöründen yansıyan ezan sesiyle uyanıp sonra uykuyu yeniden sürdürdük. Kahvaltuyu odamızda ettik. Artvinli garson güler yüzlü, saygılıydı; başka bir emrimiz olup olmadığını sorarak ayrıldı.

Otelden Nurten'le erken çıkıp kentin tek ana caddesi olan, dün akşam Milli Eğitim Müdürünün "Mecburiyet Caddesi" olarak nitelendirdiği İnönü Caddesinde yukarı doğru yürüdük. Üç yıl okuduğum ortaokul binasına gittik. Kapıdaki görevli bizi içeri aldı. Okulun koridorundan yürüyerek üst kata çıktık. Müdür yoktu, yardımcısıyla görüştük.

Okul şimdi Ticaret Lisesi olarak kullanılıyormuş. Kendimi tanıtır ortaokulu burada okuduğumu söyledim. Yüz seksen yıllık bir yapı olan okul kırk beş yıl öncesinden farksızdı. Tavanları yüksek, pencereleri onunla oranlı olarak büyük, etkileyici bir biçimde yüksek. Tahta döşemeler eskisi gibi yürürken gıcırıyor. Çivi başları aşınmış, pırl pırl; biraz daha fazla aşınmış olan tahtalar üzerinde küçük tümsekler oluşturmuş. Müdür Yardımcısına kapıdan girerken soldaki ilk odada I-A sınıfını okuduğumu söyledim. Sınıf şimdi de 1-A sınıfıymış. Birlikte alt kata inip Müdür Yardımcısının isteği üzerine sınıfa girdik. Öğrenciler ayağa kalktılar, öğretmenleri gelip elimizi sıkı. Çocuklara uzun yıllar önce ortaokulu bu yapıda okuduğumu, bu 1-A sınıfında öğrenime başladığımı söyleyip o yıla ilgili bir anımı anlattım. Bu arada çocuklara oturduğum sırayı gösterdim. Bizim sınıf onlara göre daha kalabalık, sıra sayısı daha çoktu. Sonra çıkıp okuldan ayrıldık. Okulun, öğrencilerin ders aralarında dolaşır oynadığı bahçesinin olduğu yere eski ortaokul liseye dönüştükten sonra Kâzım Karabekir Lisesinin bir binası yapılmış. 12 Eylül 1980 öncesi dönemde Lise öğrencileriyle Ticaret Lisesi öğrencileri kavga edip birbirlerine girdikleri için Ticaret Lisesinin hemen köşesinden geriye doğru hapishane duvarı gibi yüksek bir duvar çekerek iki okulu birbirinden ayırmışlar.

Oradan çıktıktan sonra saat 09.00'da Milli Eğitim Müdürüyle buluşup vilayete Vali Emrullah Zeybek'i görmeye gittik. Konağa yaklaştığımızda önu flamalı makam arabasını gösteren Milli Eğitim Müdürü, valinin gezilerimiz için bu arabayı tahsis ettiğini söyledi. Odasına girdiğimizde bizi güler yüze karşılayan Valiyle kucaklaştık. Siyasal Bilgiler Fakültesini benden beş yıl sonra, 1953 yılında bitirmiş. Buraya geleli dokuz ay olmuş. Belediye Başkanı da oradaydı. Kendisine kısaca nereleri, neden görmek istediğimizi anlattım. Vali, durumu harita üzerinde birlikte gözden geçirdikten sonra, bugün Ardanuç'la Şavşat'a, yarın da Yusufeli'ne gitmemizin daha uygun olacağını söyledi. Kendisine teşekkür edip ayrıldık. Biz ayrılmadan önce Vali santraldan Ardanuç'la Yusufeli kaymakamlarını telefonla kendisine bağlamalarını istemişti.

Saat 10.00 dolayında Valinin Renault marka, iki numaralı makam arabasıyla yola çıktık. Mercedes marka olan birinci arabayı alçak olduğu için asfalt yollarda kullanır, köyleri, ilin asfalt yollar dışındaki kırsal kesimini dolaşırken daha yüksek olan bu arabayla gidermiş. Az sonra Çoruh vadisine inip Ardanuç'a yöneldik. Ailece 1939 yılında Ardanuç'tan Artvin'e gelirken indiğimiz "kırk dolamaç"ı solumuzda bırakıp geçtik. O yol yıllardan beri kullanılmıyormuş. Senin de anımsıyacağın gibi, bizi getiren otobüsün sahibi Deli Emin arabayı öylesine hızlı sürüyordu ki, çoluk çocuk hepimizin içimiz dışımıza gelmiş, pencerelerden başlarımızı çıkarıp birkaç kez kusmuştuk. Şimdi geniş, düzgün bir asfalt yolda ilerliyorduk. Nurten arkada, ben önde şoförün sağında oturuyordum. Şoför Osman Taşkırın, hızlı mı, yavaş mı gitmeyi tercih ettiğimizi sordu. Normal hızla gidelim dedik. Şoför Ardanuç'un yarım saatlik yol olduğunu söylemişti. Şoför Osman, otuz iki yaşında, temiz, terbiyeli, uysal bir Artvinli. Yolları, yöreyi çok iyi biliyor, arabayı da çok iyi kullanıyor. Konuşmalarımız sırasında babasının benden beş yaş kadar küçük olduğunu, kendisinin de iki küçük oğlu bulunduğunu öğrendik. Uzaktan Berta köprüsü görüldüğünde dikkatle baktım. Sağlam, kalın, güçlü ayaklar üzerine rahatça oturtulmuş, göze de oldukça güzel görünen bir taş köprü. Ardanuç'a yaklaşırken kayalıkların arasından akan Ardanuç Çayının kıyısını izlemeye başladık. Şoför yolun biraz önce konuşurken sözünü ettiğim Cehennem Deresinden geçeceğini, oraya yaklaşmakta olduğumuzu söyledi. Derenin sol yanından gidiyorduk. Sağ yandaki dik bir duvarı andıran görkemli kayalıkların alt kesiminde gözüm bir mağarayı arıyordu. Babamla, ben ilkokulun sanırım üçüncü sınıfındayken balık avlayarak buralara dek gelmiştik. Babam yer yer ayakkabılarını çıkarıp beni sırtına alarak suyun karşı yakasına

geçiyor, avlanmayı değişik yerlerde sürdürüyordu. Aşağılara doğru bir hayli indikten sonra bir kayanın üzerine oturmştuk. Babam suya indirdiği oltasına sakın sakın bakarken (evde de böyle olmasını ne çok isterdim) ben, yorgunluğun yanı sıra suyun şırlıtısının da etkisiyle uyuyakalmışım. Babam yerde bir ayının ayak izlerini görüp ize suyun yavaş yavaş dolmakta olmasından arkadaşları mağaraya bir ayının biz gelmeden az önce girmiş olduğu sonucunu çıkarmış. Yanımızdaki saçmalı av tüfeğiyle ayıya bir şey yapamayacağını düşünüp içinden telaşlanmış. Beni uyandırıp "gidelim" dedi. Bana ayının ayak izlerinden çok sonra söz etmişti. Korkusuz bir insan olarak tanıdığım babamın, savunmasız bir durumda iri kıyım bir ayıdan da olsa korkmuş olması bana olmayacak bir şey gibi gelmiş, biraz da bundan hoşlanarak, kendi kendime "demek babam da korkabilirmiş" demiştim. Şimdi geriye doğru bakıyorum da, her şeyden çok benim için telaşlanmış olabileceğini düşünüyorum. Sağda bundan elli yıl önceki bu olayın geçtiği mağara olduğunu sandığım bir mağara gördüm, ancak önünde benim üzerinde uyuduğum, bana o zaman çok büyük gelen kaya yoktu. Sağa kıvrılıp Ardanuç'a yöneldikten sonra köprüyü geçince arabayı durdurup dışarı çıktım. Çocukluğumda yaz aylarında köprüden aşağıya baktığımda durgun görünen suda yüzen çok sayıda sazan balığı gördüm. Şimdi mevsim dolayısıyla su hem bulanık, hem de oldukça hızlı akıyordu. Köprüden hemen sonra da o yıllarda bizim yüzmeye geldiğimiz göl gibi durgun bir yer vardı. Babam bana ilk uygulamalı yüzme dersini orada vermişti. O gölcük de dolmuş olmalı ki su orada daha da hızlı akıyordu. Osman'a bizi önce beş yıl kaldığımız, ilkokulu okuduğum eski Ardanuç'a götürmesini söyledim. Girişteki kale kapısını gözlerim boş yere aradı. Ne üstü kocaman taşlarla örtülü kale kapısı vardı, ne de onun iki yanındaki surlar. Eski çarşıya girdiğimizde dükkânların tümünün bomboş, bir harabe görünümünde olduğunu gördüm. Az ilerdeki çeşmenin kurnası toprağa gömülmüş gibiydi. Suyu da akıyordu. Orada bulunan birine "bu çeşmenin suyu ne oldu?" diye sorduğumda, karşıdaki "tuta"nın (ekşi dut ağacının) dibine betondan yapılmış zevksiz çeşmeyi göstererek "buraya aldık" karşılığını verdi. Oradaki eski bir hamam kalıntısı, sapaşlam kubbesiyle olduğu gibi duruyordu. Başımı kaldırıp tutaya baktığımda o görkemli ağacın çok kalın olan üst dallarının kesilmiş, ağacın da genellikle yozlaşmış olduğunu gördüm. Sen bana o ağaçta dut yerken ya da toplarken giymem için koyu renkli özel bir gömlek dikmiştin. Dutlar iyice olgunlaştığında kararır, tadına doyum olmazdı. Babam da benim topladığım dutları yorgan iğnesi baurarak yerd. Dutların üzerinde yeşil kabuklu, "pızına" denen böceklerden bulur, ayaklarından birine iplik bağlayarak uçururduk. Vızlayarak uçuşları pek hoşumuza giderdi. Altında kanatlarını sakladıkları o kabukların yeşil rengini pek severdim.

Oracıktaki cami yerli yerinde duruyor, yamaçtaki genel perişanlıkla karşılaşırıldığında oldukça da bakımlı görülüyordu. Arabaya atlayıp yukarıya, bizim evin olduğu kesime yakın bir yere çıktık. Orada inip yukarı doğru yürüdüm. Bizim su aldığımız çeşme de sanki bir ölçüde toprağa gömülmüş gibiydi. Dut ağaçlarının bulunduğu yer ilkel bir duvarla yükseltilmiş, Ardanuç'un aşağıya taşınmasından sonra Poşalarla ne olduklarını pek anlayamadığım başkalarının istilasına uğrayan bu yerde kırık dökük evler yapılmıştı. Öğretmen Ali Rıza Hazer'in eşi Saniye Hanımla senin tuttuğun çarşafa dut silkelirken düşüp alt dallarına yapıştığım, senin "aman Saniye Hanım sıkı tut" diye heyecanlandığın yerdeki ağaçlar da yoktu. Tefik Efendilerin evi de, onun ötesindeki binalar da, bizim evin Cehennem Deresi tarafındaki evler de yok olmuştu. Daha aşağıdaki büyük taş evlerden de eser kalmamıştı. Daha aşağılara baktım, okulun bahçesinin sol üst kesiminde karakol binası olan yapı olduğu gibi duruyordu. Orada çocuklarla oynarken jandarmaların konuşmalarını duyardık. Bir defasında adının Yunus olduğunu sandığım bir jandarma eri "ben jandarma Yoniz" demiş, bir bayram günü şakacı bir kişi olduğu anlaşılan bir başka jandarma eri de konuştuğu kişinin bayramını

"bayramınız kurtlu olsun" diyerek kutlamıştı. Tebrik yerine kutlama sözcüğü de o sırada yaygınlaşmaya başlamıştı. Çocukluğumun geçtiği yerlerin yıkık görüntüsü beni çok etkiledi. Orada bulunan birine buzhaneleri sordum. Hepsisi yerli yerindeymiş.

Sonra beş yıl okuduğum Adakale İlkokuluna gittik. Binanın ikinci katını yıkılma tehlikesi dolayısıyla sökmüşler. Bina şimdi tek katlı. Önünde derse giriş çıkışlarda çalınan kampana bugün de elli yıl önceki gibi kullanılıyor. Bu genel perişanlık içinde okulla camiin sağlam durumda bulunması bana devlet elinin olduğu yerde süreklilik bulunduğu gerçeğini çarpıcı bir biçimde göstermişti. Okulun kapısından içeri girdim. Adının Yener olduğunu söyleyen genç bir öğretmen bizi karşılayarak elimizi sıkı. Sonra öbür öğretmenler de geldiler. Sınıflara girdik. Önlüklü küçük öğrenciler erkekli kızlı ayağa kalktılar. Oturmalarını, benim de ilkokulu burada okuduğumu söyledim. Duvarların birleştiği yerde bulunan, birden çok bölmeyi birden ısıtmaya yarayan "peç" ya da "peçko" dediğimiz, eski dönemlerden kalma sobalar yerli yerindeydi. Ancak, oradakiler bu adları artık bilmiyorlardı. Sağdan ikinci odanın kapısında ikinci sınıf olduğunu belirten bir levhacık vardı. Ben de ikinci sınıfı orada, babamın öğrencisi olarak okumuştum. Müdür ya da öğretmenler odasındaki masayla sandalyeler çok eskiydi. Bir süre oturduk. Öğretmenlere 1933 yılında birinci sınıfa başladığımda arkada bulunan odunluğa elden ele geçirerek odun doldurduğumuzu söylediğimde odunluğun yine orada olduğunu söylediler. Yine birinci sınıftayken Artvin'de -şimdi tam bilemiyorum- kaymakam ya da vali olan Ömer Bedrettin (Uşaklı) okulumuza gelmişti. Orta boylu, kasketli bir kişi olarak belli belirsiz anımsadığım Ömer Bedrettin'in Yayla Dumanı adlı açık mavi kaplı şiir kitabı da sanırım o yıl basılmıştı. Babamın alıp getirdiği bu kitapta benim ilk düzensiz kurşunkalem çizgilerim vardı. Kitap biz Kilis'e gittikten sonra bir yerlerde kayboldu.

Uzaktan edindiğim izlenime göre, Dursun Efendilerin evinin bulunduğu aşağı mahalle, bizim yukarı mahalleye göre çok daha bayındır, belki eskisinden biraz daha yeşildi. Sen de anımsarsın, Gürcü olan Dursun Efendilerin benden bir yaş küçük Salim adında bir oğulları, Huriye adında pembe beyaz tenli, güzel gözlü bir kızları vardı. Evlerinde, bizim kızların da bulunduğu bir gün, yerdeki halıya bağdaş kurup, Ardanuç Çayının kimbilir kaç yüzyılda aşındırıp o güzelim biçimi verdiği çakıl taşlarıyla "beş taş" oynamıştık.

Arabaya binmek üzereyken yanımıza yaklaşan, konuşması da, üzerindeki pantolonla gömleğin duruşu da bana kapı komşumuz, sonradan Eskâri adıyla ün kazanan halk ozanı Aşık Âdem'in gençlik yıllarını anımsatan bir kişinin beni bir müfettiş sanarak bu terkedilmiş, mutsuz kasabanın sorunlarını dile getirmek istediğine, ancak yanıldığını görerek umutsuzluğa düştüğüne tanık oldum.

Oradan yeni Ardanuç'a inmek üzere ayrıldık. Kale kapısının olduğu yerden çıkarken baktım, eski surlardan sağdaki bir kayanın üzerinde pek küçük bir parça kalmıştı. Bizim zamanımızda bucak olan Ardanuç sonradan ilçe olup aşağıya, değirmenin olduğu yere taşınmıştı.

Kaymakam bizi belediye binasında kabul etti. Adı Metin Alp. Mülkiye'den benim sınıf arkadaşım olan, yatakhanelerde yan yana karyolalarda yattığımız, şimdi valilikten emekli Tekin Alp'in oğluymuş. Kendisini de Mülkiyeli sanıyordum, ancak döndükten sonra Ankara Hukuk Fakültesi çıkışlı olduğunu öğrendim. Yeni evlendiği eşi Füsün Siyasal Bilgiler Fakültesinden öğrencim. Şimdi Kırklareli Valisi olan Halil

Ömeroğlu'nun kızımı. Dün minibüs şoförüyle kendisine bir kart yolladığım sınıf arkadaşım Zeki Memioğlu Lise Müdürlüğünden bir süre önce emekli olmuş. Zeki'nin o sırada Naldöken köyüne gittiğini söylemeleri üzerine Kaymakam kendisini aldırma için araba yollamışsa da Artvin'e geçtiğini öğrenmişler. Dede Beyin oğlu Fikret de bir hemşerisinin işi için onunla birlikte Ankara'ya gitmiş. Bu durumda orada benim bildiğim, bilgi alacağım kimse yoktu. Bir aralık elim yıkamak için gittiğim lavabodan çıkarken karşıdaki odada birkaç kişi gördüm. Biri kır saçlıydı. Babamdan söz ettiğimde tanıyıp elime sarıldı. "Erzurum'luydu. Uzun boylu. Ava çok meraklıydı" dedi. Kaymakama Şavşat'a gitmek üzere ayrılmaktan söz ettimse de yemeği kendileriyle birlikte yememizde direndi. Kaymakam konutuna gidip eşyle de tanıştık. Bir süre oturup söyleştik. Bu arada eski Ardanuç'un yukarıdan kayaların yuvarlanması tehlikesi dolayısıyla boşaltıldığını, ancak Poşaların gelip oradaki evlere yerleştiklerini bir süre oraların fuhuş yuvası olarak kötü bir ad kazandığını söyledi. Bu yöre 1571 yılında, Yavuz Sultan Selim döneminde Türk egemenliğine geçmiş. Çok eskiden Ardanuç önemli bir yerleşim yeri, Artvin ise ona bağlı bir köymüş. Ermeniler buralara Doksan Üç (1878) savaşını izleyen Rus işgali sırasında getirilip yerleştirilmişler. Yeni Ardanuç nüfusu şimdi yanılmıyorsa 3400 dolayında, temiz, güzel bir kasaba. Kaymakam karayolunun Cehennem Deresinden geçiş öyküsünü anlattı. Orası dünyanın dördüncü büyük kanyonuymuş. Amerika'daki Kolorado kanyonundan sonra iki büyük kanyon daha varmış, sonra burası geliyormuş. Daha önceki valilerden Ayhan Ergin (1961 SBF çıkışlı, öğrencim), önce buradan yol geçirilip geçirilemeyeceğini ilgililere inceletmiş. Olabileceği yanıtını alınca ilin olanaklarıyla kayaları dinamitleyip öbür işleri yaptırarak yolu açmış. Kendisinden çok yetenekli bir yönetici olarak söz eden Kaymakam da on beş gün bu işlerin başında, şantiyede kalmış. Şimdi merkez valisiymiş. Böyle yapıcı kişileri eylem alanlarından uzak tutmak ne yazık. Sonra yolun asfaltlanması için Karayolları Genel Müdürlüğüne başvurduklarında adamlar haritaya bakıp "burada yol yok, neyi asfaltlayacağız?" diyerek şaşkınlıklarını belirtmişler. Kaymakam, 12 Eylül 1980 öncesinde Artvin'de, bu arada Ardanuç, Şavşat yörelerinde anarşi olaylarıyla karşılaşıldığını, ancak bu olaylarda baş rolü başka yerlerden gelen altı yedi kişiktiricinin oynadığını söyledi. Bu kişiler köylerden haraç toplamış, köylü kadınlarını zorlayarak kamyonlara bindirip gösteriler düzenletmişler. Bugün artık bu tür olayların söz konusu olmadığını söylemeye gerek bile yok. Konuşmamız sırasında Dede Beyin oğlu Fikret'in başkalarına yardım etmekten tat duyan iyi bir kişi olduğunu söyleyen kaymakama onunla ilgili bir çocukluk anımı anlattım. Senin de anımsayacağın gibi, eski Ardanuç (Adakale) ilkokulunun bugün yıkılmış bulunan ikinci katındaki toplantı salonunda öğrencilerin düzenlediği bir temsilde Fikret, sahnede çocuklardan oluşan bir trenin önünde lokomotif olarak ağzıyla "düüüt" diye ses çıkarırken en ön sırada oturmakta olan ablası "hele şuna bak" deyince ağlamaya başlamış, o uzun "düt" sesini ağlama biçiminde sürdürmüştü. Bir aralık kaymakama Ardanuç'ta acur yetişip yetişmediğini sordum. "Yalnız Eşkinar köyünde yetişiyor" karşılığını verdi. Bunun üzerine öyküsünü anlattım. Belki de Eşkinarlıların acur tekeli için ellerinde tutmak için elli yıldır başka köylere tohum vermemiş olduklarını düşündüm.

Bizim için zahmete girip hazırladıkları, orada da söylediğim gibi eski öğrencim Fusun'un birinci sınıf bir aççı olduğunu da ortaya koyan lezzetli yemekleri yedikten sonra bir süre daha oturup izin istedik. Kaymakam, arabasıyla bize yeni Ardanuç kasabasını gezdirdi. Bu arada ilçede on doktor bulunduğunu, doktor sorunu olmadığını öğrendik. Bizim dönemimizde ancak bir sağlık memuru vardı. O da "İbrahim deyyor" diye sık sık oğlundan söz eden, tertemiz, nur yüzlü Akşehirli teyzenin oğlu.

Kaymakam bizi bir süre birlikte gelerek uğurlamak istedi. Nurten'le eşi valinin bize ayrıldığı arabaya bindiler. Biz de onların önünde kaymakamlık makam arabasına bindik. Kaymakamın arabası Suzuki marka, sekiz milyona alınmış bir Japon arabası. Eski jeep'lerin daha büyük, lüks, gelişmiş bir çeşidi. Kaymakam, Ardanuç köprüsünü geçtikten sonra sağ ilderdeki birtakım yapıları göstererek, boşaltılan eski Ardanuç'a yerleşen Poşalar için devletçe yaptırılan bu yapılara onların gelmek istemediklerinden söz etti. Sonra Cehennem Deresinden aşağı doğru yola devam ettik. O sırada arabayı kullanan şoför, benim dün Zeki Memioğlu'ya iletilmek üzere minibüscüye verdiğim kartı elinde tutarak, ilkokulda bizden sonraki sınıflardan birkaç kişinin biz öğle yemeği yerken görüşmek üzere yarım saat kadar beklediklerini söyledi. Bu duruma üzülen kaymakam geri dönmeyi önerdiyse de ayrıldıkları için kendilerini bulamayabileceğimizi de düşünerek yolculuğu o yönde sürdürmeyi daha uygun bulduk. Kaymakam, Cehennem Deresi denilen kesimden çıktıktan sonra, o yöredeki yer adlarının İtalyanca yapıda olduklarından, Cenevizlilerin oralarda kaleler inşa ettiklerinden, şimdi adı Gümüşhane olan yerde Cenevizlilerin gümüş madeni işlettiklerinin bilindiğinden söz etti. Bu konuda Cenevizlilerle ilgili İtalyanca tarih kitaplarıyla eski seyahatnamelerde ilginç bilgiler bulunabileceğini düşündüm. Ciddi tarihi incelemelere dayanan bir turist kılavuzu oluşturma'nın gerekliliğine değindiğimde, Kaymakam, böyle bir kılavuzun hazırlanmakta olduğunu söyledi. Kaymakam, Berta köprüsünün beri yanındaki bir yapıyı göstererek çok yakın bir zamana kadar burada küçük bir askeri birlikle Rusların buralara gelmesi durumunda köprüyü yıkmak üzere depolanmış tahrip malzemesi bulunduğunu, ancak buranın stratejik öneminin kalmadığı sonucuna varılması üzerine birliğin patlayıcı maddeleri de alarak ayrıldığını söyledi. Sonradan bu birliğin belki de Fevzi Çakmak döneminden beri orada nöbet beklemiş olabileceğini düşündüm. Çocukluğumda Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın muhtemel bir Rus istilasını kolaylaştırabileceği gerekçesiyle sınıra dik giden yolların yapılmasına bile karşı çıktığını duyardım.

Berta köprüsünü geçince sağa dönüp arabalarımızdan indik. Yetenekli, saygılı bir genç olan Kaymakamla sevimli eşine bizim için katlandıkları zahmete, gösterdikleri konukseverliğe teşekkür ettikten sonra arabamızla Şavşat yönünde yola koyulduk. Hızla yol alırken, elli yıl önce buralardan ancak at ya da katır sırtında geçilebildiğini düşündüm. Şoför Osman'ın hafifçe çiselemeye başlayan yağmuru da göz önünde bulundurarak, karanlığa kalmadan Artvin'e dönebilmek için biraz sapa düşen Kireçli köyüne gitmekten vazgeçmemiz gerekeceğini söylemesi üzerine yalnız Veliköy'e gitmeye karar verdik. Yabansı bir doğa parçasında yolculuğumuzu sürdürürken yol çevresinde çocukluğumdan belli belirsiz anımsadığım ahşap evler görüyorduk. Osman, solumuzdan dikine gelen Kaçkar Suyunu göstererek bol alabalık bulunduğunu söyledi. Hatta daha sonra "çinçar" a sarılıp bize alabalık göndermekten bile söz etti. Buralarda ısırgan otuna "çinçar" dendiğini bilirsin. Isırgana sarılan balık, buzdolabındaymış gibi taze kalırmış. Bu arada Nurten'e çocukluğumdan belleğimde kalan "senin elin çinçar doğriyer da benim elim pancar mi doğriyer" sözünü andım. Osman, onaylar gibi gülümsedi. İlerde köylülerin at yarışları düzenledikleri Cirit Düzü'nün şimdi ekili olan tarlalarını solumuzda bırakarak, çam ormanlarının içinden geçip Veliköy bucağına geldik. Yolda bir köylüye Kaydi Beyin oğlunu sorduk, Şavşat'a gittiğini söyledi. Biliyorsun, bundan iki yıl kadar önce bizim Basın-Yayın Yüksek Okulu son sınıf öğrencisi olan torunu aynı okulun üçüncü sınıfında okutmakta olduğum dersten çıkarken bana gelmiş, bu görüşmeyle ilgili olarak sana da o günlerde bu konuda bir mektup yazmışım. Bu yüzden önce onun babasını aradım. Bunun üzerine Ankara'dan ayrılmadan önce sana telefon edip bir isteğin olup olmadığını sorduğumda sözünü ettiğin Aksakal'ları sordum. Osman Aksakal'ın evini tarif etti. Evi

bulduk. Bizi içeri aldılar. Ailenin en yaşlı üyesini görmek istediğimi söyledim. Az sonra adının Emsal, yaşının 76 olduğunu söyleyen, dişsiz ama sağlıklı bir kadın geldi. Babamın orada ben dört yaşlarındayken öğretmenlik yaptığını söyleyip seninle onun adını verdiğimde "san Cemal misin?" diye soran Emsal teyze "evet" karşılığını alınca boynuma sarılıp yanaklarımdan öptü. Odada oturup bir süre sohbet ettik. Orada oturanlardan biri de Osman Aksakal'ın en küçük kardeşi İsmail Aksakal'mış. Öğretmenlikten emekli olmuş. Bir aralık İsmail'in Ayşe Aksakal'ın oğlu olduğunu söylediler. Benden altı yaş büyümüş. Emsal seni sordu. "O zaman zayıftı; şimdi nasıl?" dedi. Bu soruyu Nurten karşıladı. Evleri tertemizdi. Karşıda duran televizyon dikkatimi çekti. Biraz sonra daha aydınlık olan kapı önüne çıkıp orada konuşmayı sürdürdük. Yanımıza İsmail'in eşi Medine geldi. O da komşu Cevizli köyündenmiş. Kahve içtik. Biraz sonra Osman da geldi. Boynuma sarılıp yanaklarımdan öptü. Gözlerinde kalın gözlükler vardı. Katarakt ameliyatı geçirmiş olduğunu öğrendik. "Hatırlar mısın? Seni gemiye bindirmiştim. Elinden tutup çekerken bileğin çıkmıştı. Ben de çekip yerine oturtmuştum" dedi. İlk ne dediğini anlayamadım. "Gemi" dediği harmanlarda bindiğimi anımsadığım dövenmiş. Ardından yine bunca yıldır adını unutmadıkları Dilşat'ı sordular. Onu herkes çok iyi hatırlıyor. Emsal Nurten'e bakarak babamdan söz etti. "Çok hayır sahibi insandı. Namaz kılmaz, oruç tutmaz ama fakirleri giydirir, benim namazım, orucum da bu derdi. Dışarıya karşı çok iyi, evde huysuzdu. Haksızlığa hiç tahammül edemezdi" dedi. Bence böylece birkaç kısa tümce içinde oldukça başarılı bir kişilik tablosu çizmiş oldu. Elma ikram ettiler. Üzerleri buruştu. Çocukluğumdan bu buruşuk elmaları anımsadığımı, ambarın kapısı açıldığı zaman burnuma gelen yoğun elma kokusunu unutmadığımı söyledim. Nahiye Müdürünün eşi Ferdane Hanımın adını anımsadığımı söylediğimde önümde oturduğumuz evi göstererek "işte bu evde kalırlardı" dediler. Bunun üzerine Emsal Nurten'e dönerek benim için "çok hareketli, zeki bir çocuktü; bir yerden düşecek diye annesinin ödü kopardı" dedi. Bizim oturduğumuz evi anımsayıp anımsadığımı sordular. Kapıdan girince tam karşıda yukarı çıkan bir merdiven, onun solunda da, zemin katta bir ocak anımsadığımı söylediğimde "tamam, orası" dediler. Bizim evi güzün söküp tahtalarını bir milyon liraya satmışlar. Bundan altı yedi ay önce gelseymişiz görmüşüz. Benim babama benzediğimi söylediler. İsmail, "okul açık olsaydı eski defterlerde babanızın elyazısını gösterirdim" dedi. Bu arada İsmail'in eşi Medine Nurten'i hitişikteki evlerine götürdü. Epeyce kaldılar. Konuşmaların çoğu onlar yokken geçti. İsmail "dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur" dedi. Emsal, gözlerini uzaklarda gezdirerek "vay anasını sattığının dünyası" diye söylendi. Bir aralık babamın atını anımsayıp anımsamadığımı sordular. Karşı dağlara baktım, karlarla kaplıydı. İsviçre'de gördüğüm dağlar bundan daha güzel değildi. Dağların yamaçları, karsız olan daha yakın yerler, koyu yeşil çam ormanlarıyla kaplıydı. Evlerin çatıları oluklu tutyalarla örtülüydü. Yalnız bir yerde "bedevra" gördüm. Orman idaresi bu oluklu tutyaları köylüye krediyle veriyor, böylece ormanların da zarar görmesini önlemek amacını güdüyormuş. Biraz sonra Nurten'ler döndüler. Bu arada Emsal orada dört yıl kaldığımızı söylediye de bana bu süre çok uzun, yanlış gibi geldi. Ardanuç'ta ilkokula altı yaşında başladığıma göre bunda bir yanlışlık olmalıydı. Bu geceyi orada geçirmemizi istedilerse de yarın sabah Yusufeli yönüne gideceğimizi, bu yüzden karanlık basmadan Artvin'e dönmemiz gerektiğini söyledik. Medine, "bu gece kalın ki kaynaşah" dedi. "Bunu saymayız" dediler. İlerde ailece gelmemizi, on beş gün bu evde, on beş gün İsmail'lerin evinde kalmamızı söylediler. Bu arada ölenlerden, kalanlardan söz ettiler; Aksakallardan Ömer'le Şemsinur'un öldüğünü söylediler. Benim hiç bilmediğim bu kişileri belki sen anımsarsın.

Kalkmak istediğimizde çay demlediklerini, onu da içmemizi söylediler. Gidip soföre vaktimiz olup olmadığını sorduğumda "çayınızı da için" dedi. Aksakal'lar

yanımızda sizin resminiz olup olmadığını sordular. Ne yazık ki almamışız. Cebimde yalnız Cem'in resmi vardı. Emsal onu alıp "vermem" dedi. Kendileri de Emsal'in karda, ağaçlar altında çekilmiş bir renkli resmiyle İsmail'lerin bir evde çekilmiş yine renkli resmini verdiler. Biz de seninle birlikte çekilmiş bir aile fotoğrafımızı yollayacağımıza söz verdik. Kendilerine kartvizitimi verdim. Veliköy'e telefon da gelmiş. Osman'ların telefon numarası 12, İsmail'lerinki 13. Biz çaylarımızı içerken iki evden birer naylon torba dolusu ceviz getirdiler. İsmail daha önce bir aralık beni evlerine götürüp gezdirmişti. Bu ahşap evlerde insan uykuya doyamazmış. Evleri, eşyaları çok düzgün, temizdi. Ortasında -bir merdivenle aşağıya, Nurten'in çok ilginç bulduğunu söylediği, borusu bile tahta tuvalete inilen- açık bir kapının bulunduğu tahta balkonlarından karşıdaki karla kaplı, görkemli Yalnız Çam dağlarının, ormanların resmini çektim. Benim profesör olduğumu duymuşlar. Köylüler babamı merak ederlermiş. Öldüğünü duyar gibi olmuş ya da tahmin etmişler.

Ayrılmaya hazırlanırken buralara kadar kendilerini görmeye gelmemizden çok uygulandıklarını söylediler. Biz de uygulanmışık. Arabanın durduğu yere kadar birlikte yürüdük. Sonra vedalaşıp ayrıldık. Yaklaşık elli beş yıl öncesinin Veliköy'ü ile bugünkü Veliköy arasında dağlar kadar fark vardı. Nurten'in Artvin'e döndükten sonra söylediğine göre İsmail'lerin buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyonu tamammış. Elektrikten sonra telefon da cabası. Eskiden at ya da katur sırtında ancak geçilebilen yollardan otomobille rahatlıkla geçmiştik. Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde sağladığı gelişme küçümsenemezdi. Ankara'ya döndükten sonra haritadan ölçtüm, Veliköy'den Rus sınırına dikine çizilecek düz bir çizgi on iki kilometre uzunluğunda. Ankara'dan ayrılmadan önce de haritada Veliköy'ün yerini bulmuş, sınıra böylesine yakın, sarp dağlarla kaplı bu yöreye belki de gidemeyeceğimizi düşünmüştüm. Gerek gelirken, gerek dönerken yolda az da olsa daha başka araçlarla, kamyonlarla karşılaştık.

Veliköy dönüşü, arabada, Nurten'le Osman'a, babamın bu yörede öğretmenlik yaptığı yıllarda yaşanmış bir iki olayı çocukluk anılarıma dayanarak anlattım. Bunlardan biri Emsal.Aksakal'ın onun için söyledikleriyle yakından bağlantılıydı. Babam bazen köylülerden birine şapkasını atabileceği kadar yükseğe fırlatmasını ister, şapka havadayken av tüfeğiyle uçara atar gibi ateş eder, köylüler de yere düşen şapkaya koşup saçmaların delik deşik ettiği bu eski kasketi incelerlermiş. Babamın bunu, bu çeşit atıcılık gösterisi perdesi arkasında yenilenmesi gereken bir şapkanın yerine yenisini alma bahanesi olarak kullandığını sanıyorum.

İkinci anı da, arasına görünerek köylülere korku salan, "Çamçırak yılanı" adını verdikleri efsanevi bir yaratıkla ilgiliydi. Babam köylülerden bu yılanı gördüklerinde kendisine de haber vermelerini ister. Köylüler zifiri karanlık bir gecede Çamçırak yılanını görüp "muallim bey"e koşarlar. Efsanelere pek inanmayan bir yaratılıştaki olan babam da yerinden fırlayıp çok merak ettiği bu yaratığı görmeye gider. Gecenin koyu karanlığında, gerçekten de toprağa yakın bir yerde göze benzeyen bir ışığın kıvrılan bir yılan gibi bir aşağı bir yukarı hareket ederek ilerlemekte olduğunu görür. Korku içindeki köylülerin şaşkın bakışları altında Çamçırak yılanına doğru ilerleyerek onu parlayan gözlerinden yakalar. Avucundaki, birbirine yapışmış olarak havada zikzaklar çizen iki iri ateşböceğinden başka bir nesne değildir.

Şavşat'ı geçip Ardanuç topraklarında ilerlerken asfalt kıyısındaki bir toprak yığınının üzerinde çok eski, çok küçük bir tanıdıkla karşılaştım. Bu, tepeli, küçücük bir kuştı. Biz Ardanuç'tayken, sanırım babamla bir Artvin dönüşü, bindiğimiz araba dağın

üst yamaçlarından geçen yolun genişçe bir düzlük yaptığı yerde durmuş, biz de arabadan inmiştik. Ben yerden aldığım bir taşı nerdeyse yere koştur bir fırlatışla atmış, ilerde duran bir kuşu vurmuştum. Daha sonra da bu başarıyı birçok kimseye övünürcesine anlatmışım. Bu küçük kuşu unutmam. Şimdi tam kestiremiyorum ama 1963 ya da 1964 yılının Şubatında, (evlenmeden önce) Didim'deki yazlık evimize tek başıma gitmiş, içerden çıkardığım bir sandalyeyi terasa koyup denizi seyretmeye başlamışım. Sıcak yaz güneşi altındaki durgun günlerinde maviyle yeşilin bütün tonlarını yan yana sergileyen o sığ deniz kesiminde, kışın güneysen esen yellerin köpükten oluşturduğu kedibaşları birbirini izliyor, denizin uğultusuyla birlikte büyüleyici bir görüntü oluşturuyordu. Denizden gelen serinliğin verdiği ürpertiyle pardesümün içinde büzülürken bütün çocukluğum gözlerimin önünden geçmişti. Sonradan adını, bana Tanrı'yla arandaki bir hesaplaşmanın sonunu noktalıyormuş gibi gelen bir kararlılıkla tek başına Şükran'a dönüştürdüğün mutsuz kardeşim Dilşat'ı, taşla vurup öldürdüğüm o küçük kuşu düşünmüş, bunca yıl sonra o zavallı, minicik kuştan beni bağışlamasını dilemişim. İşte şimdi karşıma çıkan kuş onun bir eşiği.

Saat 17.05'te Artvin'e döndük. Otelde Nurten'in söylediğine göre İsmail'lerin evinde, duvarda bıyıklı bir adamın resmini görmüş. Bu oğullarıymış. Annesi altı yıldır Erzurum'da hapiste olduğunu, üzüntü içinde söylemiş. Sanırım anarşik olaylara katılmış. Ben de yıllar önce radyodan aranan kişilerin kimlikleri sayılırken "Medine'den doğma" sözünü duyduğumu şimdi anımsar gibiyim. İsmail Aksakal beni evlerine götürdüğünde Emsal Nurten'e içki kullanıp kullanmadığımı sormuş, o da içki, sigara, kumar gibi alışkanlıklarım olmadığını, vaktimi okuma, yazma, çizme gibi işlerle geçirdiğimi söylemiş. Osman-Emsal Aksakal'ların Ankara'da, İsmail-Medine Aksakal'ların Ankara'nın Kırıkkale ilçesinde evli birer kızları varmış. Nurten Kırıkkale'den kısa bir süre önce döndüğünü söyleyen Medine'ye "buraları özlemişsinizdir" deyince, "özlemedim, orada oturanlar daha rahat yaşıyor" karşılığını vermiş. Kargaşa döneminde Emsal'in -de bir oğlunu arkasında üç yetim bırakarak- öldürmüşler. Tek başına bunlar bile Şavşat'ın 12 Eylül 1980 öncesinde oldukça ağır bir bedel ödemiş olduğunu gösteriyordu.

19 Nisan Cumartesi sabahı yine odamızda ettiğimiz kahvaltının ardından otelden erkence çıktuk. Nurten'le yokuş aşağı yürümeye başladık. Bizim son oturduğumuz Ahmet Reis'lerin evinin yerini bulmakta güçlük çektim. Sağdaki ilkokul 50. Yıl Ortaokulu olmuş, eskiden belki de Artvin'in en geniş düzlüğü olan bahçesine, çocukların oyun oynayacakları yeri de iyice daraltarak büyük bir okul binası daha yapmışlar. Sol yanda, biraz daha geride, eskiden bulunmayan bir 7 Mart İlkokulu yapılmış. Hasan Basri'lerin evinin olduğu yerde şimdi bana değişik gelen bir başka yapı vardı. Onun hemen altına, köşeye bir başka bina daha yapılmıştı. Ahmet Reis'lerin evinin yerinde yeller esiyordu. O evin arsası ile bahçesinin olduğu yere dört beş katlı kooperatif evleri yapılmıştı. Yalnız sol yanda, yeşil, ağaçlıklı, genişçe bir alan uzanıyordu. Ondandır bir süre oturduğumuz Mevlut Usta'nın evinin olduğu sokak da ortadan silinmişti. Baktığımda bir şey göremediğim gibi, o yöne doğru bir geçiş yolu da görünürlerde yoktu. Ben döşemeleri tahta olan o evde gürültü çıkarmamaya çalışarak ip atarken içerdeki odada öğle uykusuna yatmış bulunan babamın "zelzele" diye telaşla kapıyı açıp dışarı fırlamasını unutamam. O köşede elinde bir deste plastik boruyla aşağıya doğru yürüyen, takkeli, ak sakallı ama dinç görünüşlü bir Artvinliyle konuştum. Boruları bir yana bırakıp benimle sohbet eden bu kişi Çürüksulu'ların biraz ilerdeki arazisini satın almış. Çürüksuluların o yıllarda bana oldukça geniş gelen bir bahçenin içinde ulu ağaçlar arasındaki beyaz badanalı büyük evleri sonradan yanmış.

Yusufeli'ye gideceğimiz için daha çok gecikmeden yukarıya doğru çıkışa geçtik. Ben önceleri her gün çok daha aşağılardan gelip o köşeyi döndükten sonra okula çıkardım. O günlerde oradaki çocukların bana "İbrişim!" diye bağırdıklarını duyar, bir anlam veremezdim. Sonradan öğrendiğime göre, babası bizim gibi dışardan gelme bir kamu görevlisi olan Hasan Basri'nin annesi, üzerinde yeni lacivert bir takım, başında ortaokul şapkası bulunan küçücük, incecik bir çocuğun her gün evlerinin önünden geçtiğini gördükçe uzaktan pek sever "ah evladım, ibrişim gibi" dermiş. Ondan sonra da çocuklar arasında benim adım "İbrişim" diye kalmış. Böyle dik yokuşlara alışık olmayan Nurten, çıkarken epeyce zorlandı. Giysileriyle ellerindeki flamalardan 23 Nisan gösterilerine hazırlandıkları anlaşılan üçerli dörderli öbekler oluşturarak aşağıya, okullarına doğru yürüyen sevimli ortaokul öğrencisi kızları durdurarak "bu yokuşlardan inip çıkan Artvinliler arasında şişman var mı?" diye soruyor, bu arada da onların kendisine yönelen güleç yüzlerine bakarak bir süre soluk almış oluyordu. Yukarıya selamete çıktuktan sonra da "neredeysse ölüp orada kalacaktım gibi geldi" dedi.

Yeri gelmişken buraya küçük bir sıkıştırma yapmak istiyorum. Artvin'de boş kalan dakikalarımda, çarşı içinde bir iki kişiyle konuşup Ali Faik adındaki arkadaşımı sordum. Aramızda çok yakın bir arkadaşlık bulunmamakla birlikte, üç numara makineyle tıraş edilmiş başını bugün bile gözümün önüne getirebildiğim Ali Faik, ufak tefek, çok iyi bir çocuktu. Emin adında, kendisinden iki üç yaş büyük bir de kardeşi vardı. Çok yoksuldular. Bir defasında aşağılarda, köprüye yakın bir yerde bulunan evlerinin yanına gitmiş, kapının önünde çömelmiş, birşeyler yapan annesinin üstünden başından yoksulluklarını çarpıcı bir biçimde görüp anlamışım. Ali Faik bir bakır güğümle, ta aşağılardan yürüyerek gelir, bu sarp yokuşu tırmanır, yukarı mahallede birilerine süt taşırdı. Korkarım süt de, güğüm de kendilerinin değildi. Bir gün Hasan Basri'lerin evinin biraz yukarısında kendisine "Ali Faik, çok küçüksün; biraz büyü" dediğimde, gözüyle elindeki -kendi ufacık yapısına göre kocaman- güğümü göstererek, o yaştaki bir insandan beklenmeyen bir yazgıya boyun eğmişlikle "bu güğümün altında nasıl büyüyeyim?" demişti. Ali Faik'i öylesine sevmişim ki birisi bana "Emin misin?" diye sorduğunda "Hayır Emin değilim, Ali Faik'im" derdim. Doğuşu 1930'ların sonlarına dek çıkan bu sözcük oyununu 1960'larda bile ara sıra anımsayarak kullandığım olmuştur. Kendilerine Ali Faik'i sorduğum kişiler birbirleriyle o muydu, bu muydu diye karşılıklı uzun konuşmalar yaptılarsa da bu çocukluk arkadaşımın izini bulamadım. Bir yerlerde mutlu bir yaşantı içinde olmasını ne çok isterdim.

Bu kişilere oradayken oturduğumuz evlerden de söz ettim. İlk kaldığımız -bana çok güzel gelen- o evin okula, kentin merkezine uzaklığı, aradaki yokuşun amansızlığı yüzünden sanırım bir yıl sonra daha yukarılarda bir yere taşınmak istemiştik. İlk taşındığımız yer, biraz daha yukarıda, sağa sapan bir yolun üzerinde, çok kısa süre oturup çıktığımız, arkasındaki evin dik eğimli, geniş bahçesinde büyük ağaçlar üzerinde iri elmalar gördüğüm, bana karanlık, sıkıcı gelen bir evdi. Sen de ev sahibinin Ermeni dönmesi olan karısını sevmez, bizlere biraz haince bakan çocuklarını zehirlediğinden kuşkulanırdın. Konuştuğum kişiler "Ermeni dönmesi" sözünü işitince "şu Paşagilin Süleyman'lar olmalı" dediler. Onun ardından kiracısı olduğumuz Mevlüt Usta, babamla konuşurken lügat paralamaya çalışan, "malum a mutemadi bulunur" gibi sözler söyleyen, 1320'de (1904 yılında) Kavza diye söylediği Havza'ya, Merzifon'a bir yolculuk yaptığını birçok kez ağzından dinleyip bu sözleri sonradan "malum a mutemadi bulunur, üç yüz yigirmi, Kavza Merzifon" diye potpurileştirdiğim iyi yürekli, yaşlı bir köylüydü. Ardından da son olarak Ahmet Reis'lerin evine çıkmıştık.

Saat 09.00'da yine valinin makam arabasıyla yola çıktık. Dolambaçlı asfalt izleyerek Çoruh kıyısına indiğimizde Yusufeli'ye giden asfalt bize oldukça geniş, düz, rahat geldi. Şoför Osman eskiden atla üç gün süren Artvin-Yusufeli yolunu bir buçuk saatte alacağımızı söyledi. Sağlı sollu dağlar, kayalıklar arasından hızla ilerledik. Yazın bu kayalıklar çok sıcak olurmuş. Bu mevsimde bile güneş altında oldukça sıcak sayılırdı. Çoruh üzerinde kademeli olarak yedi baraj yapılması düşünülmüştü, etütleri yapılmıştı. Bir iki yerde de yapılacak baraj duvarının iki yanında, dipte kayaların baraj ayakları için mağara gibi oyulmuş olduğunu gördük. Bu tasarı gerçekleşirse yalnız Çoruh üzerindeki bu barajlar bugün Türkiye'nin ürettiği tüm enerjinin üçte biri dolayında enerjiyi su gücüyle üretebilecekmiş. Ancak o zaman bu güzel asfalt yol da, Çoruh'un iki yanındaki, bağlar, bahçeler, köyler de su altında kalacak. Bugün Yusufeli ilçesinin bulunduğu yer tümüyle sulara gömülecekmiş. Şoför Osman, üzerinde yer yer küçük ağaçlar bulunan dik kayaları göstererek buraların dağkeçisi yatağı olduğunu söyledi. Kızgınlık döneminde dağkeçileri asfalt yola bile inerlermiş. Daha ilerdeki dağlarda ayı, domuz, vaşak bulunmuş. Bu arada çocukluğumda babamın bir vaşak vurduğunu duyduğumu anımsadım. Avlanma yasağı konduğu için ayıların sayısı epeyce artmış. Bazen ayılar inekleri, öküzleri parçalıyor, köylüler ayı vuramamaktan yakınıyorlarmış. Hatta bir milletvekiline telgraf çekip "sen ayıların mı, bizim mi milletvekilimizsin?" ya da "ayıdan yana mısın, bizden yana mı?" diye sormuşlar. Öğrendiğime göre av turizminden Yusufeli'ne yılda beşyüz milyon lira dolayında para geliyormüş. Amerika'dan, Almanya'dan gelen paralı avcılar vurdukları her ayı için 1250 dolar (bugün bir dolar yedi yüz lira dolayında olduğuna göre 875.000 lira) ödüyorlarmış. Hedefe değmiyen her mermi için bile 25 dolar (17.500 TL.) öderlermiş. Dağ keçisi için ödenecek para boynuzundaki boğum sayısına göre değişir, bir milyon lirayı bulduğu olurmuş. Avcılar arasında bu dağlardaki kahverengi ayılar çok makbulmüş. Bu dağlarla Rusya'nın Kafkas kesimindeki dağlarda yaygın olan bu ayıların büyüklüğü iki yüz kilo kadar olurmuş. Amerikalı, Avrupalı avcılar, vurdukları ayının derisini yüzer, kuşkusuz bir fatih edasıyla ülkelerine götürürlermiş. Bu arada şoför Osman'a dağkeçisi etinin teke gibi koktuğunu, Ardauç'ta bu keçinin etinden babamın arkadaşı olan avcıların bize de gönderdiklerini, o vesileyle tattığımı söyledim. Bunun üzerine, erkek keçilerin etinin özellikle kızgınlık dönemlerinde öyle, koktuğunu, başka zamanlarda koyun etinden daha güzel, yağsız bir eti olduğunu söyledi.

Bu arada üzümü, zeytini, kirazı ile ünlü olan Sirya'dan geçtik. Bilirsin, Ahmet Reis'ler Siryalıydı. Siryalılar, Ahmet Reis'in oğlu Muzaffer Koca'nın konuşmasından edindiğim izlenime göre biraz daha değişik bir ağızla konuşurlar, bu arada eylem çekimlerinin sonunda "ve" sesini çıkarırlardı. Örneğin başkaları "geliyorum" anlamında "gâliyerim" derken onlar "gâliyeruv," "ne yapıyorsun?" anlamında başkaları "na ediyersin?" derken "ne ediyersuv?" derlerdi. Umarım bunlar Muzaffer'in kendine özgü bir söyleyişi değildir de Sirya ağız konusunda bu yazdıklarımda yanlışlığı düşmüyorumdur.

Erkinis'in altından geçerken bir dirsek yapan yolun sağ kesimindeki düzlükte ak sakallı bir yaşlının bir rahle üzerinde büyük boyda bir Kuran okumakta olduğunu gördük. Şoförün söylediğine göre bir trafik kazasında çocuklarını kaybeden bu adamcağız hep orada Kuran okur, gelip geçen yolcular da kendisine para vererek yardımında bulunurlarmış. Bana kendi çocuklarının başına gelen felaketten başkalarını esirgemesi için Tanrı'ya sürekli olarak yakarıyormuş gibi gelen bu yaşlı adama dönüşte biz de yardım etmeyi düşündük.

Bir buçuk saat sonra Yusufeli'ne vardık. Saat 11.00 olmuştu. Arabayı Belediyenin önünde durdurup indik. Biraz erken de olsa, öğle yemeği konusunda kimsenin zahmete girmesine fırsat vermemek için orada birşeyler yeyip sonra Oşnak köyüne gitmek üzere yola çıkalım dedik. Şoförün nerede karnımızı doyurabileceğimizi sorduğu bir Yusufelili hemen oracakta Barhal Çayı kıyısında yüksek bir set üzerindeki dönerciyi gösterdi. Masamızda yer hazırlatıp nereye gittiğini sordukumuz şoför, içerde bir yerde karnını doyurmayı yeğlemişti. O arada Oşnak'a gideceğimiz duyulmuş olmalı ki biraz sonra oralı olduğunu ancak Beylerden olmadığını söyleyen bir delikanlı yanımıza gelip bizimle tanışmak istedi. Artvin'de Haziran ayında yapılacak boğa güreşi seçmeleri için arabayla buraya boğa getirmiş. Bu arada babamın annesini Oşnak Beylerinin kızı, o yörede ünlü bir kişi olduğunu bildiğim Bahri Beyin en küçük kız kardeşi olduğunu söylediğimde, o da köylülerin bugün bile Çoruh'un coşkun olduğu mevsimde "bu suyu geçse geçse Bahri Bey geçer" dediklerinden söz etti. Yemeğe kalmasını önerdikse de işi olduğu için ayrıldı. Barhal Suyunda alabalık olduğunu, ancak alabalığın orada oldukça duru akan suyu bile yeterince temiz bulmadığı için suyun daha yukarı kesimlerinde yaşadığını öğrendik. Nurten benden sözünü çok iştittiği alabalıktan yemek istediğini söyleyince lokantanın bizimle yakından ilgilenen sahibi Kaymakam Beye haber verip tutturalım gibi pek anlamadığım bir söz söyledi. Biz bu arada dönerlerimizi ısmarlayıp yemeğe başladık. Masada vapur güvertesinde oturur gibiydik. Yüksek duvarın hemen altında hızla akan Barhal Suyu sanki insanın başını döndürüyordu. Biraz sonra genç, gömleklili bir adam yanımıza geldi. Kaymakammış. Yemeğe buyur ettikse de, eve gideceğini, yarım saat sonra gelip Oşnak yolculuğunda bize eşlik edeceğini söyledi. Yemeğimizi zevkle yedikten sonra dönerin başındaki adama gidip hesabı ödemek istedimse de "Kaymakam Beyin emri olmadan para alamam" karşılığını verdi. Biraz sonra Nurten uzaktan Kaymakamın gelmekte olduğunu gördüğünü söyleyince bu kez o gelmeden borcumuzu kesin olarak ödemek üzere gittimse de yine almadı. O arada yanımıza gelen Kaymakamın kesin talimat vermiş olduğunu anladım. Ankara Hukuk Fakültesi çıkışlı olan Kaymakam Âlim Barut, benim öğrencim olmadığını, ancak beni de hocası saydığını, vaktiyle Kamu Yönetimi çevirim 1966 yılında basılan birinci kitabını bulup okuduğunu söyledi. Evde bir buçuk aylık bir bebekleri varmış. Kendisini de yanımıza alıp Oşnak köyüne doğru yola çıktık. Yolda uzun uzun sohbet ettik. Tam önümde, şoförün sağında oturan genç kaymakamı arkadan görüyordum. Bu Yozgat'lı Anadolu çocuğu artık yarım saat önce masamıza gelen mazlum görünüşlü delikanlı değildi. Aynı ölçüde efendi, ama şimdi çok daha göz doldurucu, ilçesini, onun sorunlarını bilen, güven verici bir yönetici, birlikte bulunmaktan mutluluk duyduğumuz bir ev sahibiydi. Barhal Suyunda, özellikle yukarı kesimlerinde bol alabalık varmış. Ancak Su Ürünleri Genel Müdürlüğü sürekli avlanma yasağı koymuş. Lokantacının Kaymakam Beye söylemekten neyi kastettiğini şimdi anlar gibi oldum. Alabalıklar yaşadıkları duru, soğuk dağ sularına başka balıkların girmesine izin vermez, her nasılsa gelen sazın gibi değişik türden balıkları keskin dişleriyle parçalarlarmış. Yol pek düzgün olmadığı için Oşnak yolculuğu bize oldukça uzun geldi. Önce muhtar, arkasından başka köylüler elimizi sıkıp bizi kahveye buyur ettiler.

Oşnak'ın adı sonradan değiştirilip "Köprügören" yapılmış. Oşnak Beyleri konusunda bilgi almak için, isteğim üzerine köyün yaşlılarına gelmeleri için haber salındı. Bu arada köyün mavi gözlü, kasketli muhtarı Kaymakama köyün sorunlarından söz etmeye başladı. Çok efendice, saygılı, ancak sorunları etkili bir biçimde belirten bir anlatımı vardı. Köylülerce 1948 yılında yapılan okulun çatısı akmakta, yağmurlu günlerde ders dinleyen köy çocukları ıslanmaktaydı. Muhtar, bu onarım işinin 1986 programına alınmamış olmasından yakınıyordu. Bir başka sorunları Köprügören çevresindeki üç dört köyle yol bağlantısı kurulması, daha doğrusu o köylerden buraya yol

yapılmasıydı. Bir başka sorun da şuydu: Ermenilerden kalma emvali metruke arazi üzerinde köylüler kavak yetiştirmişler, şimdi kestükleri bu kavakları kullanmalarına, mülkiyeti Hazineye ait arazi üzerinde yetişen mütemmim cüz niteliğindeki ağaçların da Hazineye ait olması gerektiği gerekçesiyle engel olunmuş, sonunda konu mahkemeye yansımıştı. Şimdi köylüler davanın uzayıp bu kerestenin kullanılamaz duruma gelmesinden kaygı duyuyorlardı.

Karşımızda Bahri Beyin damadı, kendisi de Yaraloğullarından olan Ahmet Beyin iki katlı konağı vardı. Otuz yıldır boş durmuş. Çatısını onarıp yenilemişler. Karşımızda, binanın yan tarafında, yerden yüksekte, düzensiz olarak üst üste konmuş taşlara basılarak çıkılan taş işlemeli (Nurten'e göre mermer) güzel bir kapısı var. Nurten'le çıkıp açık olan kapısından girerek içerisini inceledik. Kapıların kare biçimindeki kabartma göbekleri som cevizdendi. Pencerele güneşin doğrudan doğruya içeriye akivermesini sağlayacak değişik bir biçimde yapılmıştı.

Kahveye oturduğumuzda, köylüler, bu arada muhtarın epeyce güç gelen ak sakallı babasıyla doksan yaşlarında (1313 yani 1897 doğumlu) ama oldukça dinç bir başka ihtiyar, Ahmet Beyin Atatürk'ün silah arkadaşı, Cumhuriyet'in temeline taş koyan kişilerden biri olduğunu, Erzurum Kongresinde Atatürk'ün Kongre başkanlığına getirilmesine birtakım kötü niyetli kişiler karşı çıktığında tabancasını çektiğini, büyük Nutuk'ta da adının geçtiğini söylediler. Ankara dönüşü incelediğim Nutuk'ta bu engelleme olayını Atatürk şöyle anlatıyordu:

Baylar, söz arasında küçük bir noktaya da dokunmak isterim. Benim, bu Erzurum Kongresine üye olarak girip girmemekliğim düşünölmeye değer göröldüğü gibi, Kongreye katıldıktan sonra da başkan olup olmamaklığım üzerinde duraksayanlar bulunmuştur. Bu duraksayanlardan kimilerinin düşüncelerini iyi niyetlerine ve içtenliklerine yormakla birlikte, başka birtakım kimselerin bu konuda içtenlikten büsbütün uzak olduklarına, tersine kötölük amacı güttüklerine daha o zaman kuşku kalmamıştı. Örneğin, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon ili içinde bir yerden kendini Kongreye delege göstertip gelen Ömer Fevzi Bey ve bunun arkadaşları gibi. Bu kişinin hayınlığı, sonradan Trabzon'daki ve oradan kaçtıktan sonra İstanbul'daki işleri ve eylemleriyle kesin olarak anlaşmıştır.

Köylülerin anlattıklarına göre bir yüzbaşı olan Yaraloğlu Ahmet Beyin tabancasını bu koşullar altında çektiği anlaşılıyordu. Yine söylediklerine göre Atatürk sonradan kendisine bir görev isteyip istemediğini sormuş, o da sanırım adı şimdi Kılıçkale olan Ersis'in nahiye müdürlüğünü istemiş. O günün güç ulaşım koşulları içinde baba yurduna en yakın yer olan bir nahiyenin müdürlüğüyle yetinmiş olmasını yadırgamadım. Babamdan, Ahmet Beyin kayınbabası olan dayısı Bahri Beyin de oralarda nahiye müdürlüğü yaptığını duymuştum. Ahmet Bey, bundan yaklaşık kırk yıl öncesine rastlayan ölümünden önceki yaşlılık yıllarında konağın önündeki sallanan koltuğunda oturur, birbirine birleştirdiği ellerini alnında tutar, bakanlar kendisini genellikle o durumda görürlermiş.

İki yaşlı köylüye oradaki Beylerin durumunu sordum. Muhtarın babası bu Beylik sanının eski derebeylik döneminden kaldığını, onu bir saygı belirtisi olarak görüp benimsediklerini, ancak bu Beylerin köylüye hiçbir zaman kötü davranıp haksızlık ya da kıyımında bulunmadıklarını söyledi. O arada Kaymakam Ersis'teki Beylerin bu tür davranışlarda bulunmuş olduklarını söyledi. Doksanlık köylü ise, sorum üzerine, Beyleri

"Bahri Beyin oğulları" olarak bildiklerini sözlerine ekledi. Yaşlı köylüler, aile konusunda pek fazla bilgi veremedikleri için üzgündüler. Bu konuda en bilgili kişi olduğunu söyledikleri Salahattin Yaralı, Ziraat Bankası Erzurum Şubesinde çalışmış. Yine aynı aileden Nusret Yaralı Kültür ve Turizm Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğünde çalışmış. Bahri Beyin oğlu Haydar Beyin oğlu olan Kemal Doğan İstanbul'da yaşamış. Yaşlı köylüler Haydar Beyin Ana Hanım'la evlendiğini söylediler. Yaralı'ların Kumbasar'larla da kız alma yoluyla kurulmuş bir hısımlıkları varmış. Orada bir delikanlı bana kartını verdi. Adı Süleyman Kumbasar. İzmir'de "Kundura ve Konfeksiyon Pazarlama" işi yapıyorlarmış. Telefon numarası 140456. Orada oturanlardan iki genç de Yaralı'lardan olduklarını söylediler. Bunlardan birinin aile büyüklerinden aktararak söylediğine göre, ailenin ataları bundan yaklaşık beş yüz yıl önce Kafkaslardan gelmişler.

Muhtarın yaşlı babası konuşmanın bir yerinde "Biz Ruslardan çekmaduh. Biz na çektiysah Ermenilerden çektu" dedi. Kendi deyişiyle 1331 (1915) olaylarından söz ederken o yöredeki bir kaleyi üs olarak kullanan silahlı Ermenilerin halka çok zulmettiklerini, köyün birçok büyüklerini öldürdüklerini, bunun üzerine devletin katır sırtında top sevk ederek kaleyi bombardımana tutup onları etkisiz duruma getirdiğini söyledi.

Bu arada muhtar bizim için bir sofraya hazırlatıvermişti. Kaymakam, bu yörede bunun kaçınılmaz olduğunu, bu yüzden kendisinin köylere haber vermeden gittiğini, haberleri olsa hayvan kesip daha büyük hazırlık yapacaklarını, ikram ettikleri şeyler yenmezse güceneceklerini söyledi. Masada şişte pişirilmiş et, tereyağı, bal, peynir vardı. Biraz sonra adam yollayıp biçim için tandır ekmeği getirttiler. Muhtar, "Kaymakam Bey, size karşı mahcup oldum" dedi. Masadaki balın "kara kovan balı" olmamasından dolayı özür diledi. Ayrılmak üzere kalktıktan sonra yanıma gelen Yaralı'lardan bir genç, yukarıda daha büyük, buradakinin iki katı büyüklüğünde ikinci bir konağın bulunduğunu söyledi. Birlikte gidip baktık. Onun da iki poz renkli resmini çektim. Bu çocuk burada fırıncılıkla uğraşıyormuş. Üzerinde lacivert bir takım bulunan, uzun boylu, beyaz tenli, kıvrıkcık saçları günümüzün kimi gençleri gibi kabarık, uzun, sakalı biraz tıraşsızdı. Bu gezimiz sırasında uğradığımız her yerde gelenler önce benim elimi sıkıyor, ikram edilen çayı kahveyi benden başlayarak dağıtıyorlardı. Biz kahvede otururken gelen bu genç önce Nurten'in elini sıkmış, sonra bizlere geçmişti. Sonradan bu uygarca davranışa dikkatini çektiğim Nurten'e "çocuk Yâreli olduğunu gösterdi" dedim.

Bunun üzerine Köprüören'den ayrıldık. Yusufeli'ye dönerken Kaymakamla konuşmamızı sürdürdük. Yusufelililerin temiz, dürüst, devlete saygılı insanlar olduklarını söyledi. Bir Yusufelilinin hırsızlık yaptığı görülmemiş bir olaymış. Sebze ya da meyve satacak olan bir Yusufelili oraya bir de terazi koyup bir kâğıda fiyatı yazarmış. Gelen alacağını alır, karşılığını bırakır üstüne uçmasın diye bir taş koyarmış. Ondan sonra gelenler de öyle yaparmış. Sahibi akşam üzeri gelir, birikmiş parayı saymak gereğini bile duymadan alıp cebine koyar evine dönermiş. Yusufelililer toprak kıt olduğu için yamaçlara set yapıp toprak taşıyarak ağaç diker ya da öteberi yetiştirirlermiş. Sağlık Merkezinde on bir doktorun bulunduğu Yusufeli'nde de doktor sıkıntısı yokmuş. Bu arada ilçe merkezinin önceleri Öğdem olduğunu, şimdi adı Kılıçkale olan Ersis'lilerle aralarında çok eskilere giden bir yarışma olduğunu, ilçe merkezinin hiçbirine gitmeyip ikisinin arasında bulunan şimdiki Yusufeli'ye taşınmasının bu yarışmada bağdaştırıcı bir çözüm olarak ortaya çıktığını, Yusufeli adının Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendinin adıyla bağlantılı olarak bulunduğunu, Kılıçkale'lilerin çok girgin, siyasal etkileme yöntemlerini iyi bilen kimseler olduğunu, şimdiki Cumhurbaşkanlığı başyaverinin de Kılıçkaleli

olduğunu, baraj yapıldıktan sonra yeniden ilçe olma savaşımına başlamak, bu yarışmada ön almak için çevre köylerle bucak merkezi arasında yol bağlantıları kurma çabaları içinde olduklarını öğrendim. Ayrıca, baraj yapılırsa Köprügören köyü baraj gölünün üst kıyısında kalacaktı.

Babamın öğretmenlik yaptığı Öğdem sapa düştüğü için oraya gitmeyi düşünmedik. Yusufeli'de Kaymakamı indirip gösterdiği ilgiyle konukseverlik için teşekkür ettikten sonra Artvin'e dönmek üzere yola devam ettik.

Adı şimdi Demirkent olan Erkinis'e de uğramak istiyordum. Babamın öğrencileri bugün altmış beş yaşın üstünde olmalıydı. Yol kıyısında Kuran okuyan yaşlı adam ne yazık ki yerinde olmadığı için durup kendisine bir yardımda bulunma isteğimizi yerine getiremedik. Arabamız asfalttan sağa sapıp dağ yoluna tırmanmaya başladı. Yolun solunda beton bir oluktan uzun yaylar çizerek aşağılara doğru şarıl şarıl bir dağ suyu akmaktaydı. Bu suyu Çoruh vadisindeki bağları sulamada kullanırlarmış. Dağa bir hayli tırmandıktan sonra, yamaçta, yeşillikler içinde, bana olağanüstü güzellikte gelen bir köy gördüm. Köye girince arabadan indim. Sağ yanda düzgün beton kaplı bir alan, onun çevresinde de bir köy için çok sayıda, yeni arabalar vardı. Karşıda gördüğüm ak sakallı köylüye doğru yürüyüp babamın çok uzun yıllar önce burada öğretmenlik yaptığını söyledikten sonra adını andığımda öğrencisi olduğu karşılığını verdi. Biz konuşurken sol yandaki bir kapıdan önce birbiri ardı sıra birkaç kişinin, sonra birerle kolda on onbeş, belki daha çok, uzun boylu, gösterişli genç köylünün ardı ardına çıkıp çevremizde toplandığını gördüm. Çıktıkları kapının ne olduğunu sorduğumda "kahve" deyip bizi de içeri buyur ettiler. Girip arka taraftaki bahçeye oturduk. İkramda bulunmak istediler. Birer ayran içebileceğimizi söyledik. Oturduğum masada, karşımda babamın üç öğrencisi vardı. Üçü de ak sakallı olan bu eski öğrencilere yaşlarını sorduğumda "yetmiş altı" karşılığını verdiler. En sağda oturan güleç yüzlü, tıknazcası hacca da gitmiş. Öbür sakallılar hacı olmadıklarını söylediler. Dilşat'ı adıyla sordular. Seninle konuşmalarımızdan babamın önce Öğden'de, sonra Erkinis'te öğretmenlik yaptığı izlenimini edinmiştim. Babamın eski öğrencileri "buradan Öğdem'e gitti" dediklerine göre ya ben seni yanlış anlamışım ya da senin aklında yanlış kalmış. O sırada yanımıza yine babamın öğrencisi olan, bu kez sakalsız, kentli görünümünde, tıknaz bir kişi gelip elimizi sıktıktan sonra soluma oturdu. Adı Ali Özer. Müteahhitlik yapıyormuş. Bakkal Sabit Efendinin oğluymuş. Adını Topal Efendinin oğlu Ali diye verdikleri biri de oradaydı. Belki bunları anımsayabilirsin. Babamın öğrencileri çok güzel bir kır atı olduğunu, komşu köylerden birinden seyis olarak tuttuğu Eyüp adında bir gencin ata baktığını söylediler. Kaldığımız evin varsa yaşlı sahiplerinin o günleri anımsayabileceğini söylediğimde, olmadığını, o zaman sahibi Bursa'da bulunan bir evde kiracı olarak kaldığımızı söylediler. Üç sakallı eski öğrenciden gözlerinde bugün bile yaramaz bir çocuk anlamı bulunan zayıf olanı, babamın o köye yeni yazıyı öğreten ilk öğretmen olduğunu, daha önce sarıklı bir hocadan Arap harfleriyle öğrenim gördüklerini, derse girince arada teneffüs verilmediğini, babamın ise her dersin bitiminde öğrencileri dışarı çıkarıp bir aradan sonra ikinci derse geçtiğini söyledi. Bir başkası babamın yeni yazıyı öğrettiği kişilerin sonradan sınava girip içlerinden başarılı olanların gezici köy öğretmeni olarak görev aldıklarını söyledi. Yeni yazıya geçiş 1928 yılında olduğuna göre bu söylenenlerin 1929, 1930 yıllarında olup bittiği anlaşılıyor. Babamın gözlerinden yaramazlık akan eski öğrencisi bir de anısını anlattı: Babam bir hayvan kestirip bol kavurma yaptırmış. Günün birinde bunları okuldan kavurma getirmeleri için eve yollamış. Onlar da gidip önce kavurmadan bir güzel yemiş, sonra da öğretmenin istediği kavurmayı alıp kendisine getirmişler. Babam "siz de yediniz mi?" diye sorduğunda "yedik" demişler. O da "iyi etmişsiniz" karşılığını vermiş. Bugün bile

yaramazlığı gözünden okunan, Nurten'in üzerindeki giyside yama bulunduğunu söylediği bu eski öğrenci, "o yoksullukta kavurmayı nereden bulacaktık?" dedi. Bizim Kilis'ten babamın yanına ben bir yaş yedi aylıkken gittiğimizi söylediğine göre bu olayın 1928 Nisanından önce geçmiş olması gerekir. Müteahhit Ali Özer bu köyün varlıklı bir köy olduğunu, eliyle dağın yukarı kesimlerini göstererek orada epeyce toprakları bulunduğunu söyledi. Köy uzaktan o parlak yeşil rengi veren ağaçların neler olduğunu sorduğumda ceviz ağacı olduğu karşılığını verdiler. Kahvede çevremizde en az elli, belki yüz kişi vardı. Nurten sonradan halimizi köy kahvesine seçim konuşması yapmaya giden politikacıların durumuna benzetti. Bizi, en azından Nurten'i, evlerine götürmek isteyenler, kalmamızı önerenler olduysa da özür diledik. Ali Özer, evde konukları olduğunu, Vali Beyin arabasının geldiğini duyduğunda önemli kişilerin gelmiş olacağını düşünerek koşup geldiğini söyledi. Gerçekten ilk geldiğinde soluk soluğaydı. Bize bir şey ikram edemediklerini söylediğinde ayanlarını içtiğimizi söyleyip teşekkür ettik. Valiyi çok seviyor "bizim Valimiz" diyorlar. Köye elektrik direkleri dikilip çekilmiş, ama uzun süreden beri elektrik bağlanmamışmış. Bu durumu gören yeni Vali harekete geçip kar yağışı altında köyün elektriğini bağlatmış. Kendisine selam götürmemizi istediler. Biz kalkmak üzereyken eve birini yollayıp bir miktar "küme" (cevizli sucuk) getirterek bize hediye ettiler. Kendilerini görmeye gelmemizden çok duyulduklarını söylediler. Vedalaştıktan sonra arabamız köy dışına doğru hızla yol alırken senin bana çocukluğumda anlattığın bir olayın burada geçmiş olabileceğini düşündüm. Komşumuzun Hüsnü adında ben yaşta bir oğlu varmış. Ben adını Püsünü diye söylemişim. Annesinin adı Sulbiye Hanımmış. Bir gün komşudan bir çocuk ağlaması sesinin geldiğini duyup kulaklanmış, bir süre dinledikten sonra da "Sulbiye Hanıma eşsek vay!" demişim. Sen "neden oğlum?" deyince de "Püsünü'yü dövdü" karşılığını vermişim.

Dağdan aşağı inişe geçmeden arabayı durdurup Erkinis'in birkaç resmini çektim. Aşağıya baktığımda Çoruh'un ne denli derinlerde kaldığını ürpererek gördüm. Nurten'den yol kenarındaki toprak tümseğin yanında fotoğraf makinesinin objektifine vuran güneşe gölge yapmasını istediğimde onun da aynı duyguya kapıldığını sezinler gibi oldum. Yalçın kayalar arasında kıvrılarak akan Çoruh'un gümüş gibi yansıyan bir kesiminin tepeden resmini çekerken oradan yuvarlanacak bir arabanın parçasının bile kalmayacağını düşündüm.

Hızla Çoruh vadisine inip Artvin'e yöneldik. Çoruh üzerindeki ilginç görüntülerden biri de köylerle bağlantı kurmak üzere yapılmış asma köprüler. İnsana salıncak izlenimini veren bu ince uzun köprülerden geçerken insan kimbilir nasıl bir duyguya kapılır. Bunların bir bölümünden yalnız yayalar, bir bölümünden küçük boy arabalar geçebiliyormuş. Sabahleyin Yusufeli'ye giderken şoför Osman sağda böyle bir köprüyü göstererek küçük boy yol makinelerinin bile geçebildiği sağlamlıkta olduğunu söylemişti. Daha ilerde solda bir köprüyü gösterip Vali Beyi arabayla bu köprüden geçirdiğini söylemiş, "siz de geçmek ister misiniz?" diye sormuştu. "Köprü koparsa her halde kurtuluş olmaz" demem üzerine beni onaylayarak "evet" karşılığını vermişti.

Artvin'e sonradan yapıldığı anlaşılan daha geniş bir köprüden girdik. Orada bulunan polisler valinin makam arabası geçerken selama durdular. Gezilerimiz boyunca bu tür saygı duruşlarına başka yerlerde de tanık olmuşuk. Artvin'in Çoruh vadisindeki kesiminde sonradan kamu kuruluşları yapılmış, göz alıcı sayılabilecek binalar vardı.

Artvin'e geldiğimiz günden beri 1939 Şubatında Ardanuç'tan buraya geldiğimizde ilk kaldığımız evi -Deli Emin'in evini- görmek istemişim. Şoför kente doğru biraz

tırmandıktan sonra sola saptı. Bir iki kişiye sorduktan sonra gösterdikleri bir evin arkasında durduk. Doğrusu evi tanıyamayıp "burası mı?" diye sormaktan kendimi alamadım. Eve bir kat daha eklenmiş, bana o günlerde çok şirin gelen tek katlı ev sanki ortadan silinmişti. Başımı kaldırıp üstteki bahçede çalışan bir kadına seslenerek "evin sol tarafında bir ölüktan şarıl şarıl sular akardı" dedim. "Yine orada, akıyor" dedi. "Şurada da yerden kaynayan bir su vardı" dedim. "O da orada" dedi. "Bahçenin çevresinde yirminin üstünde incir ağacı vardı" dedim. "Yine oradalar" karşılığını verdi. "Şu tarafta da Baytar Osman'ın evi vardı" dedim, "yine orada" dedi. Yaklaşan akşam dolayısıyla ortalık koyu gölgeli olduğundan her şeyi iyi seçemiyordum. Kırk yedi yıl önce gencecik olan, gövdesinin yaşam dolu tazeliğini bugün bile gözümün önünde diriltbildiğim ceviz ağacı kocaman olmuştu. Meyveyi çok verdiği için dallarına dayak koyduğumuz halde çatır çatır kırılmasını önleyemediğimiz, ağırlığı altında çöktüğü bol ürünlerini yukarı mahalledeki tanıdıklara sepet sepet taşıırken kollarımın kopar gibi olduğu erik ağacını göremedim. Şimdi durumu daha iyi anlıyordum. Evin arka bahçesi boylu boyuna kamulaştırılıp oradan şimdi üzerinde ayakta durduğum yol geçirilmişti. Yolun geçmesi için evin neredeyse arka duvarına dayanan çok yüksek bir istinat duvarı yapmışlardı. Evin bahçesi bakımsızlıktan "dağ" olmuştu. Nedense evde oturan da yoktu. Aşağıya inebileceğim bir yol bile yoktu görünürlerde. Yukarıda, arkadaki bahçede duran kadına sol tarafı işaret ederek "orada bir ev, bir abla vardı" dedim. Kendisinin bir yakınıyla evlenip gelinleri olduğunu söyledi. Bizde de evlerinin önünde çekilmiş bir resmi bulunan bu 18-19 yaşlarındaki abla beni çok sever, "bunun evlendiğini görmeliyim" derdi. Nurten'in söylediğine göre Deli Emin'in az ilerde bu konuşmaları dinleyen torunlarından bir genç kız "Ben dün akşam ne yediğimi hatırlamıyorum. Amca ne zamandan neleri hatırlıyor" demiş.

Sen de anımsarsın, öğrenimli bir kişi olmayan, bu yüzden kendisine neden "baytar" dendiğini bilmediğim Baytar Osman'ı, 1939 yılında bir gün evinin yanında dört beş gençle birlikte Artvin oyunları oynarken görmüştüm. Onların başkanı gibi bir durumu vardı. "Nay da nanay nanay da hoy nanay da / Cilveloy nanay da" sözünü ilk kez orada duymuş, eve gelip sizlere de anlatmışım. Sonradan Baytar Osman Artvin Halk Oyunları ekibinin başı olmuş, uzaktan izleyebildiğime göre 1960'lara dek yurt içinde, yanılmıyorsam yurt dışında da, birçok gösterilere, şenliklere kaulmuştu.

Az ilerde, yolun istinat duvarının üstünden bir evin balkonuna sıçrayarak, sanırım o arada bize bilgi vermek üzere bir takım elbise giydirilerek balkona çıkarılan felçli, zayıf, yaşlı bir adama, kulağı ağır işittiği için yüksek sesle gelişimizin nedenini anlatım. Babamın adını verdiğimde hafif sesiyle "Hasan Fehmi Bey" diye yineleyen bu yorgun kişinin gözlerinin canlandığını gördüm. Deli Emin'in kardeşiyim. Sonradan kendisinin gençliğini anımsar gibi oldum.

Yol üzerinde Deli Emin'in olup bitenleri izleyen torunu genç kızlar dedeleri için "Deli" lakabının hep böyle rahatlıkla söylenivermesinden utanır gibiydiler. Ben başkalarıyla konuşurken bu duyguları Nurten'e de belirtmişler. Dedelerinin utanılacak bir kişi olmadığını söyledim. Deli Emin, enine boyuna, eskilerin "müşekkel" dedikleri kalıbı kıyafeti yerinde, görkemli yapıda, ağırbaşlı, mert, kabadayı bir şofördü. Şoförlük o dönemde Türk toplumunda saygınlığı bugünküyle karşılaştırılmayacak ölçüde yüksek bir uğraşıydı. Babamın "Emin Aga" diye seslendiği, yaşça kendisinden biraz daha büyük olduğunu sandığım Deli Emin, rakı içer, içkili durumda bile arabayı büyük bir hızla, ama güvenle kullanırdı. Direksiyonu iki yandan kavrayan dolgun kolları ile o yıllarda neredeyse bomboş olan yollara kafa tutar gibi öne eğimli, iradeli başı, bakan yolcuya

içkililiğini düşündürmek şöyle dursun, güven verirdi. Siz Ardanuç'un Aydın köyündeyseniz ben 1938-39 öğretim yılının ilk yarıyılında Artvin'de öğretmen Veysel Beylerin evinde bir çeşit pansiyoner olarak okumuş, sınıfta arkadaşlarla bir gülme nöbetine tutulup makaraları koyduğumuz için birçoğumuzu kırık not vererek cezalandıran, bir otel odasında tek başına kalan garip bir kişi olarak anımsadığım, "Mülkiyeli" olduğundan söz edildiğini duyduğum, irice yapılı, kır saçları alabros tıraşlı tarih öğretmeninden karnede zayıf not almıştım. Yerin karlarla örtülü olduğu bir gün at sırtında köy evlerinin arasından geçip sizin oturduğunuz eve geldiğimde seni kapının önünde, oldukça düşünceli görmüştüm. Bana anlattığına göre o geceyi sabaha kadar babamla tartışarak, uykusuz geçirmiştiniz. O benim küçük, zayıf olduğum, biraz daha serpilip güçlenmem için bir yıl okula ara vermemin uygun olacağını, karnemde kırık bulunmasını da kanıt gibi kullanarak söylemiş, sen ise "ben çocuklarla birlikte gider, oğlumu okuturum" diye dayatmıştın. Ertesi gün Ardanuç'a inen babamı düşünceli gören Deli Emin "Hoca, hayrola. Binin yarısı beşyüz" demiş, babamın Artvin'de ev bulma sorunundan söz etmesi üzerine "Düşündüğüne bak. Benim Artvin'de boş duran bir evim var. Götüreyim otursunlar" demişti. Evin kirasını konuşmak isteyen babama "istememez" demiş, babamın birşeyler ödemekte ayak diremesi üzerine "peki ayda üç lira ver yeter" demiş, daha yukarıya da bir türlü çıkmamıştı. O yıl bana altı liraya bir kundura alındığını anımsadığıma göre, evde bir çocuk kundurasının yarı fiyatına eşit bir aylık kira ödeyerek oturmuştuk. Bunun üzerine Aydın köyünde denkler bağlanmış, at sırtında Ardanuç'a inilmiş, "Emin Aga'nın otobüsüyle "kırk dolamaç"tan aşağı Artvin'e uçuvermiştik. Yanılmıyorsam Deli Emin savaşta da yararlık göstermiş biriydi. Babam o tür insanları sever, değer verirdi.

Oradan ayrılıp kent merkezine geldik. Nurten'le bir iki dükkâna uğrayıp Osman'a armağan edilmek üzere bir gömlek satın aldıktan sonra otele geldik. Resepsiyondan anahtarları alırken arkamdan birinin bana seslendiğini duydum. Ardanuç'ta Artvin'e gitmiş olduğu için görüşemediğim ilkokuldan sınıf arkadaşım Zeki Memioğlu bacanağıyla birlikte bizi görmeye gelmişti. Birlikte odamıza çıkıp kahve içerken sohbet ettik. Bir süre önce emekli olmuş. Ardanuç'taki evlerin, kale kapısının yeni Ardanuç'taki binaların yapılmasında inşaat malzemesi olarak kullanılmak üzere yıkıldığını söyledi. Geçmiş günleri tatlı tatlı andık.

Vali Emrullah Zeybek telefonla arayıp yarın öğle yemeğine bizi vali konutunda bekleyeceklerini söyledi. Milli Eğitim Müdürü Hakkı Mezararkalı da telefon ederek yolculuğumuzun nasıl geçtiğini sorduktan sonra yarınki sınavda görev yerimin şimdi Ticaret Lisesi olarak kullanılan eski ortaokulumuz olduğunu bildirdi. Bu da Doğu insanının büyük bir inceliği idi. Koşuşturmalı bir günün arkasından, ancak şimdi ayrımlarına varabildiğimiz yorgunluğun etkisiyle derin bir uykuya daldık.

20 Nisan 1986 Pazar sabahı kahvaltımızı yine odamızda ettikten sonra Nurten'le birlikte çıktık. Nurten bir pastaneden Osman'ın çocukları için bir kek aldı. Ben ayrılıp üniversitelerarası giriş sınavı için görev yerime gittim.

Müdür odasına çıktığımda öbür görevliler arasında Siyasal Bilgiler Fakültesinden öğrencim olan Vali Yardımcısıyla karşılaştım. Çaylar içildikten sonra sınavın başlama saati olan 09.30'da bizim eski 1-A sınıfına indim. Sınav dolayısıyla sıraların sayısı artırılıp aşağı yukarı bizim zamanımızdakine çıkarılmıştı. O yıl oturduğum sırada benim o zamanki halime benzeyen incecik bir çocuk oturuyordu. Bütün sınıfları dolaşıp sınav tutanağının altında ÖSYM Temsilcisine ayrılan yeri doldurup imzalıyordum. Sonra

binanın öbür yanındaki sınıfları dolaştım. Bu arada sınava katılan adayların kimlik kartlarına bakıyordum. Hopa'dan, Ardanuç'tan, Şavşat'tan, Yusufeli'nden gelme, çoğu köylü kökenli çocuklardı. Baba adları arasında o yöreye özgü Zikri, Mikâil gibi adlar ilgimi çekti. Sınıflardan birinin duvarında üzerinde elle Atatürk'ün sözlerinin Fransızca çevirileri yazılmış karton levhalar gördüm. Birinde "le sang qui circule" (dolaşan kan) diyecek yerde "la sang qui circulent" yazılmış, daha başka yanlışlar da yapılmıştı. O sınıfta görevli, bir miktar Fransızca bildiği anlaşılan bir öğretmenden ilgililerin dikkatini çekerek bu yanlışları düzelttirmesini istedim. Öbür yana geçmek üzere kapıdan çıkarken Müdür Yardımcısı ile güvenlikle görevli bir üniformalı polisle karşılaştım. Kapı önünde bir süre sohbet ettik. Polis "sizin zamanınızda Artvin'de azınlıklar var mıydı?" diye bir soru sordu. Vilayetin arkasında küçük bir büfede öteberi satan, posbıyıklı, dimdik yürüyüştü, külot pantolonlu, parlak siyah viziyerli, polis şapkasına benzer bir şapka giyen yaşlı bir Rus'un bulunduğu, bir ilkokul öğretmenin "Ruz kızı" diye sözü edilen bir kızı kaçırdığını anımsadığımı, bizim kısa bir süre kiracı olarak kaldığımız bir evin sahibinin eşinin bir Ermeni dönmesi olduğunu, bunun dışında başka kimseyle karşılaşmadığımı söyledim. Daha sonra bu okulun eskiden kilise olduğunun söylendiğinden söz ettiler. Bunun yanlış olduğunu, kilisenin okulun hemen üstünde, aradaki yüksek bir istinat duvarının üzerindeki ilk katlarına bile başımızı kaldırarak baktığımız beton apartmanların bulunduğu yerde büyük bir bölümü yıkılmış olarak durduğunu, biz ikinci ya da üçüncü sınıftayken tümüyle yıktırıldığını söyledim.

Artvin'de yapmak istediğim, başkalarına pek önemsiz gelebilecek bir başka işim daha vardı. Televizyonda uzun bir dizi olarak gösterilen, ancak benim çoğunu izlemediğim Uçan Kaz filminin benim Artvin Ortaokulunun birinci sınıftayken okul kitaplığından alıp okuduğum, İsveçli yazar Selma Lagerlöf'ün "Nils Holgerson'un Akıllara Sığmaz İsveç Seyahatü" adlı kitabından alındığını sezmemiş, bundan söz ettiğim kimi dostlarımızın bu durumu biraz da şaşkınlıkla karşıladıklarını gözlemlemiştim. Bu, benim o güne değin kitaplıktan alıp okuduğum ilk kitabı. O zaman bana oldukça kalın gelen bu kara ciltli kitabı kitaplıkta olduğu gibi bulabileceğimi düşünmüştüm. Bir aralık Ticaret Lisesinden yukarıya doğru yürüyerek caddeye çıkıp bizim ortaokulun demirbaşlarının devredilmiş olması gereken Kâzım Karabekir Lisesine gittim. Durumu anlattığım okul müdürüyle birlikte kitaplığa çıktıkça da fişler çok düzensiz olduğu için kitabı bulamadık. Okul kitaplığının yedi bin dolayında kitabı var, ancak bir kitaplık görevlisi yokmuş. Kitaplar için fişler yazılmış, ancak edindiğim izlenime göre, belki yere döküldükten sonra odacılarca gelişigüzel toplanıp fiş çekmecelerine doldurulmuştu. Müdür, görevde yeni olduğunu, kitabı sonra arayıp durumu mektupla adresime bildireceğini söyledi.

Oradan yeniden Ticaret Lisesine gittim. Sınavın sona erdiği saat 12.00'de yine bizim 1-A sınıftaydım. Büyük bir sessizlik, düzen içinde geçen sınav bu saatte sona erdi.

Oradan çıkıp yürüyerek, eskiden Halkevi'nin bulunduğu yere yakın bir yerde bulunan valilik konutuna gittim. Bahçe kapısının girişinde nöbet bekleyen bekçi beni içeri götürdü. Vali Beyin eşiyle Nurten dışarda bir masaya oturmuşlardı. Vali de içerden çıktı. El sıkıştık. Nurten karşıdaki manzaranın güzelliğine dikkatimi çekti. Arkamı dönüp baktığımda olağanüstü güzellikte, yemyeşil bir dağ görüntüsüyle karşılaştım. Hep birlikte içeri girdik. Planımın İsviçre'den getirilmiş olduğunu söyledikleri valilik konutu gerçekten çok güzeldi. Salonunda oturup sohbet ettik. Vali buraya geleli dokuz ay olmuş. Erzurum'a atanacağını beklerken son dakikada yapılan bir değişiklikle buraya gelmiş.

Ondan önce de son olarak Ankara'nın Polatlı ilçesinde kaymakamlık yapmış. Kendisi İznik'in köylerinden, eşi Adapazarı'nın Akyazı ilçesinin bir köyündenmiş. Çok sevimli insanlar. Oğulları Ankara'da Gazi Üniversitesinde Endüstri Mühendisliği öğrenimi yapıyormuş. Birlikte kaldığı bir arkadaşı bizim Fakültenin Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğrencim olduğu için beni uzaktan tanıyormuş. Kızları müzik yeteneği olan bir çocuk. Bize ut, çerkez mızıkası çaldı. Bizim Elif gibi o da bir halk oyunları grubundaymış.

Sohbetin bir yerinde bugün ayrılmayı düşündüğümüzü, Nurten'in Trabzon'u da görmek istediğini söyledim. Henüz yer ayırtmadığımız otobüsle gitmemiz durumunda karanlığa kalıp Trabzon'u göremeyeceğimizin anlaşılması üzerine Vali, "bizim arabayla gidin" dedi. Oğlu telefon edip Şoför Osman'ın saat 14.30'da burada bulunmasını söyledi. Vali Trabzon valisini de arattı. Yerinde olmadığı anlaşılınca Erniyet Müdürüyle konuşup bize bir konukevinde yer ayırtmalarını söyledi. Kamu kuruluşlarının Trabzon'daki konukevleri güzelmiş; buradakilerde pek rahat edilemezmiş. O arada Nurten'in Vali Beyin eşine Ankara'dan getirdiği bir hediyeyi verdiği, onun da bunu beğenerek aldığı uzaktan dikkatimi çekti.

Biraz sonra yemeğe oturduk. Bizim için zahmetlere girmişlerdi. Önce aralarında kalkanın da bulunduğu birkaç çeşit balık ikram ettiler. Kalkan gerçekten nefisti. Vali zaman zaman Rusya'ya, Batum'a geçer, Sovyet yöneticileriyle görüşürmüş. Bu arada kendisine bizim balıkçıların kalkan yataklarını kurduklarını, artık kendilerinin de kalkan avlamadıklarını söylemişler. Söylendiğine göre bizim balıkçılar Azak denizi içlerine bile girip Rus görevlilere para yedirek balık avlarırmış. Köy kökenli olan vali her gittiği yerde konutun bahçesinde soğan, maydonoz gibi şeyler yetiştirdiğini söyledi. Konutun bahçesinden gelen taze soğanlardan birini alıp yedim; gerçekten pek taze, pek gevrekli. Yemek devam ederken Erkinis'lilerin selamını ilettim. Kendisinin de o köyü sevdiğini söyleyip elektrigi nasıl bağlatıldığını anlattı. Nurten'in Köprügören köyünün sorunlarını açması üzerine sözü ben devralıp sürdürdüm. Kesilen kavaklarla ilgili olarak valinin "kavağın kendiliğinden yetişen bir ağaç olmadığını" söyleyerek başlattığı konuşmada söyledikleri onun küçük Hazine yararlarından çok ülkenin toplu yararını düşünen anlayışlı bir yönetici olduğunu gösteriyordu. Muhtarın çevredeki birkaç köyün yolla oraya bağlanması yolundaki isteğinden, özellikle de içine yağmur sularının aktığı okullarının onarım gereksinmesinden söz ettim. Çocukken babamdan duyduğum bir öyküyü anlattım. Oşnak Beyleri, kuşkusuz yanlarında o köyün eli silah tutanları olduğu halde yerini tam bilemediğim bir boğazı tutup Çarlık ordusuna adım attırmamışlar. Yusufeli yöresi ancak Ruslar başka yoldan ilerleyip Erzincan'ı aldıktan sonra düşmüş. Böylesine yiğit, çalışkan, doğru insanlara bu hizmetlerin yapılmasının çok olmadığını söyledim. Vali, "söz vermiyorum, ama durumu inceleyeceğim" diyerek not aldı.

Yemek bittikten sonra bir süre daha oturup kendilerine gösterdikleri kolaylıklar, konukseverlikler için teşekkür ettikten sonra ayrıldık.

Otelde hesabı öderken, geldiğimiz akşam Milli Eğitim Müdürüyle birlikte yediğimiz yemeğin, görevlilere başkasından para almamalarını kesin olarak fısıldadığımız halde, hesaba dahil edilmediğini gördük. Bu da Erzurumlu Milli Eğitim Müdürünün gösterdiği konukseverlik, yolda kendisine gülümseyerek durumu anlatırken kullandığımız deyişle işlediği "kabahat"ti.

Vali yemekten önce Milli Eğitim Müdürüne telefon edip isterse kendisinin de Trabzon'a birlikte gidebileceğini söylemişti. Eşyamızı arabaya yükledikten sonra onu da alıp yola çıkık.

Artvin'den ayrırlıp aşağıda köprü başından sola döndükten sonra, kıyıyı izleyen yolda hızla ilerlerken pek yüce duygular içindeydim. Gözlerimin buğulandığını, hatta çevresinde bir ıslaklık oluştuğunu seziyordum. Bir aralık gözlüğümü düzeltiyor ya da şakağımı kaşıyor gibi yapıp o ıslaklığı silmeyi düşündümse de nasıl olsa kimsenin durumu anlamıyacağını düşünerek buna gerek görmedim. Neredeyse yarım yüzyıl sonra yeniden görüp dünyalar değer çocukluk anılarımla sarmaş dolaş olduğum sevgili Artvin'den ayrılıyordum. Çoruh'un çağlayışıyla arabanın motor sesi dışında hiçbir şeyin duyulmadığı bir sırada her şey gerçeklikten uzaklaşıverdi. Erkinis'te aşağıdaki bağlara doğru akan dağ suyu gibi, köylüler uzun Çoruh vadisi boyunca dağ yamaçlarından aşağıya doğru aktular. Dağlar sağa sola açıldı, yükseklerde, bulutlara yakın bir yerde uçsuz bucaksız bir alay olmuştu. En önde insan sevgisi, yurt sevgisiyle dolu Vali Emrullah Zeybek, Kaymakam Metin Alp, Âlim Barut, onların eşleriyle çocukları, Ardanuç'taki, Yusufeli'deki genç doktorlar, sabahki sınavda bana güzel dikilmiş açık mavi döpiyesi içinde okulsu düzenlilikle sevecen sorumluluk duygusunun bir simgesi gibi görünen incecik Kız Meslek Lisesi öğretmeni, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından bu yana birçok bakımlardan Ortaçağ karanlığından daha kurtulamamış bu yurt köşesine ışık götüren eğitim ordusunun bugünkü özverili savaşçıları, Köprügören köyünün mavi gözlü muhtarı, babamın öğrencileri, onların oğulları, kızları, gelinleri, torunları, köylüler, hepimiz, bu geniş cephele, sonu görünmeyen alayın içinde, başlarımız sisler arasında, daha aydınlık günlere doğru ilerliyorduk. İnanmak istediğim gibi, ruh varsa, ruhlar ölümsüzse, Tanrı gibi "her yerde hazır ve nâzır"sa, yirmi yıl önce İzmir'in Karşıyaka'sında kendi elimle mezarına indirdiğim babamın ruhu da ağlamaklı bir mutluluk duygusu içinde bizimle birlikte, köylülerin arasında yürüyor olmalıydı.

Bu düştün, bir dönemeci kıvrılan arabanın yol açtığı salınımla uyandım. Yolculuğumuzu, duraklamadan, hızla sürdürdük. Borçka, Hopa üzerinden Trabzon'a iki saat kırkbeş dakikada vardık. Gelirken aynı yolu minübüsle yaklaşık altı saatte almıştık.

Önce otobüs terminaline uğrayıp ertesi sabah saat 08.00'de Ankara'ya hareket edecek otobüs için iki kişilik bilet aldık. Sonra Emniyet Müdürlüğüne uğradık. Osman ilgililerle görüştü. Emniyet'in bir arabasını izleyerek bizim için yer ayırttıkları Karayolları konukevine gittik. Osman, valizimizi odamıza dek çıkardı. Kendisine teşekkür ettik. Onu arabasının yanına dek giderek uğurladım. Milli Eğitim Müdürüne de gösterdiği yakın ilgi için teşekkür ettik. Osman arabaya binmeden önce "sizi hiçbir zaman unutmuyacağım" dedi. Biz de onu, bu temiz, terbiyeli, saygılı, az konuşan, bizi mutlu etmek için elinden geleni yapan Artvinliyi unutmuyacaktık. Konukevinden çıkıp bir süre kenti dolaştık. Dönüşte akşam yemeğini konukevinde yedikten sonra oturma salonunda Reşat Nuri Güntekin'in Çalığışu romanından çevrilen televizyon dizisinin ilk bölümünü izledik. Çalığışu'ndan, Feride'den bana ilk kez Ardanuç ya da Artvin'deyken sen söz etmiştin. Belki sen de o yıllarda yazılan romanı Artvin'deyken okumuştun. Ben Artvin Ortaokulundayken, Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişi olan Reşat Nuri teftişe gelmişti. Aşağılarda, Korzul'a yakın bir düzlükte, yanılmıyorsam 19 Mayıs gösterilerine hazırlanıyorduk. Ortanın sanırım biraz üstünde boyu, kırılmış saçları, ağzından eksik etmediği, dudağının sol köşesinde sürekli olarak duran sigarasıyla hayali bugün bile gözümün önündedir.

21 Nisan 1986 Pazartesi sabahı Ulusoy firmasının Almanya'da özel olarak yaptırdığını söyledikleri "Neoplan" otobüslerinden biriyle Ankara'ya doğru yola çıktık.

Yerimiz sağda, en ön sıradaydı. Şoför bize göre aşağılarda kalıyordu. Önümüzdeki geniş görüş açısından yol boyunu çok iyi görebiliyorduk. Bir aralık yağmur yağmaya, dev bir yarasanın kanat çatusını anımsatan iki kocaman silecek, hantal bir devinimle yanlardan kalkıp ortada birbiriyle birleştikten sonra yeniden yanlara giderek cama çarpan iri yağmur tanelerini silmeye başladı. On iki saat süren, zaman zaman yemekli, çay molalı rahat bir yolculuktan sonra Ankara'ya geldik. Ulusoy'ların servis arabasından Kızılay'da inip karşımıza çıkan ilk taksi dolmuşla evimizin önüne dek geldik.

Merdivenleri hiçbir yorgunluk duymadan çıktık. Kapıyı anahtarımızla açıp sessizce içeri girdik. Çocuklar mutfakta yüksek sesle müzik konusu üzerinde konuşuyor, sanırım bir yandan da akşam yemeğine hazırlanıyorlardı.

Koridorda, mutfak kapısının aralığından içeriye doğru bakan annesini gören Elif bir çığlık attı. Böylece yeniden bir araya gelmiş olduk. Otelden iki gece Ankara'yı arayıp çocuklarla konuştuk. Sanki şehir içinde konuşuyor gibiydik. Nurten Pazar sabahı da telefon edip konuşmuş. Böylece gezi boyunca çocuklarla sürekli bağlantıyı da korumuş olduk.

Belki, belki değil kuşkusuz, yaşamım boyunca yazdığım mektupların en uzununu olan bu mektupla seni epeyce yormuş oldum. Yola çıkmadan önceki gece yaptığımız telefon görüşmesinde benden her şeyi ayrıntılı olarak yazmamı istemiştin. Ben de bu mektubu senin istediğin, hoşlanacağını sandığım bir biçimde yazmaya çalıştım.

Aradan yaklaşık yarım yüzyıl geçtikten sonra Artvin'de geçirdiğimiz üç gün eski bir düşün çok canlı bir biçimde yeniden yaşanması gibiydi. Sen de bu sayfaları okurken kendini bizimle birlikteymiş gibi hissettiysen ne mutlu.

Ellerinden Öperiz.

9 Mayıs 1986
Cemal Mihçioğlu